

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

**Ochrana práv dítěte v ČR se zaměřením
na náhradní rodinnou a ústavní péči**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
JUDr. Miroslava Vodičková

Vypracoval:
Bc. Petr Vágner

BRNO 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Ochrana práv dítěte v ČR se zaměřením na náhradní rodinnou a ústavní péči“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 15. 3. 2009

.....

Petr Vágner

Poděkování

Děkuji paní JUDr. Miroslavě Vodičkové za velmi užitečnou odbornou a metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé diplomové práce.

Zároveň bych chtěl poděkovat své manželce Olze za morální podporu a pomoc, kterou mi přes její časové vytížení při péči o děti a celou domácnost poskytla nejen při zpracování mé diplomové práce, ale i v průběhu celého mého studia. Nesmírně si této podpory a pomoci vážím.

Petr Vágner

OBSAH

Úvod

1. Realizace právních norem k ochraně dětí v České republice	4
1.1 Úmluva o právech dítěte	4
1.2 Právní normy ČR, týkající se ochrany práv dítěte	13
1.3 Uskutečňování závazků Úmluvy o právech dítěte	15
1.4 Dílčí závěr	19
2. Vývoj práv dětí v České republice po roce 2000	22
2.1 Realizace práv dětí a spolupráce státu a nevládních organizací	22
2.2 Sociálně a trestně-právní ochrana dětí	24
2.3 Činnost veřejného ochránce práv	30
2.4 Dílčí závěr	34
3. Náhradní rodinná péče a ústavní výchova	36
3.1 Historie právní úpravy osvojení v České republice od r. 1918	36
3.2 Náhradní rodinná péče a ústavní výchova z hlediska současné legislativy	38
3.3 Současné problémy v dané oblasti	46
3.4 Vybrané kazuistiky	53
3.5 Dílčí závěr	55
4. Povědomí o dokumentech upravujících práva dětí a náhradní péči	57
4.1 Právní povědomí a vnímání práva u školních dětí a dospělých	57
4.2 Průzkum povědomí o dokumentech upravujících práva dětí a náhradní péči	58
4.3 Dílčí závěr	80
Závěr	83
Resumé	86
Anotace	87
Seznam použité literatury	88

Úvod

Úmluva o právech dítěte (dále jen Úmluva) je základním kamenem v moderních dějinách, položeným k ochraně práv dítěte. Její jedinečnost pramení kromě jiného z faktu, že je prvním právně závazným mezinárodním nástrojem, který uvádí v život celý katalog lidských práv – občanská a politická práva dětí, stejně jako jejich práva hospodářská, sociální a kulturní; touto syntetizující povahou se liší od řady předchozích dokumentů, které lidská práva vnímaly vždy odděleně.

Splnění závazků stanovených Úmluvou často u smluvních států vyžaduje provedení zásadních změn zákonů a předpisů, institucí a programů. Proto se prvořadá pozornost věnuje nalezení politické vůle v daném státě; zároveň jsou samozřejmě se svými právy seznamovány děti, aby je samy mohly vyžadovat.¹

Úmluva mimo další povinnosti zavazuje stát, aby zajistil zvláštní ochranu pro děti odloučené od svého rodinného prostředí (čl. 20). Tam, kde je to vhodné, může být uskutečněno osvojení dítěte v souladu s nejlepšími zájmy dítěte a na základě souhlasu příslušných orgánů (čl. 21).

Tato práce, kterou jsem rozdělil do čtyř kapitol, se zabývá právě problematikou sociálně-právní ochrany dětí a náhradní péčí o děti, které jsou z nějakého důvodu odloučené od svojí rodiny. První tři kapitoly práce jsou zaměřeny teoreticky a stručně seznamují čtenáře s jednotlivými problematikami. Čtvrtá poslední kapitola má charakter empirický a zabývá se průzkumem povědomí veřejnosti o právech dětí.

První teoretická část této práce se na základě studia odborných textů věnuje ve své první kapitole stručnému představení Úmluvy, s cílem seznámit čtenáře se základními principy tohoto dokumentu a s právními normami, které na tento dokument navazují nebo které jsou tímto dokumentem ovlivněny.

Kromě charakteristiky Úmluvy, jejích základních principů a uskutečňování závazků z Úmluvy vyplývajících obsahuje práce také kapitolu týkající se realizace práv dětí v České republice a jejich sociálně-právní a trestně-právní ochraně. Sociálně-právní ochrana dětí má svůj základ v právním řádu, který ji definuje, stanoví její úkoly, způsoby a prostředky její realizace, určuje subjekty, které ji provádějí a na které se zaměřuje. Tato část práce se zaměřuje na zakotvení právní úpravy sociálně-právní ochrany dětí v právním řádu České republiky.

¹ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 10-11.

Další kapitola je věnována závazkům státu zabezpečit podle čl. 20 a 21 Úmluvy speciální ochranu dítěte zbaveného rodinného prostředí a zajistit, aby v takových případech byla k dispozici přiměřená náhradní rodinná péče nebo možnost umístění do vhodného zařízení, a aby v zemích, kde je adopce uznávána nebo povolena, byla uskutečňována pouze v nejlepších zájmech dítěte a dále pouze za souhlasu příslušných úřadů a za poskytnutí záruk dítěti.² Konkrétně se tato část zabývá problematikou náhradní rodinné a ústavní péče, její stručnou historií a některými jejími současnými problémy.

Samostatná praktická část práce, kterou tvoří čtvrtá kapitola, je věnována prezentaci výsledků empirického šetření, které jsem uskutečnil v rámci zvoleného tématu s cílem zmapovat rozsah základního povědomí respondentů o právech dětí, o náhradní péči a o existenci právních norem tyto oblasti upravujících. K tomuto tématu jsem stanovil hypotézy, které jsem chtěl zmíněným šetřením potvrdit. Dalším cílem průzkumu bylo zjistit postoje respondentů v jednotlivých věkových kategoriích k trestání dětí v rodině. Tento průzkum byl realizován formou jednoduché ankety za použití metody kvantitativního výzkumu, a to metody dotazníku. Pro dosažení cíle jsem anketou oslovil určitý počet náhodně vybraných respondentů všech věkových kategorií, abych zjistil jejich názory a znalosti o zkoumané problematice. Vzhledem k malé velikosti oslovených výběrových souborů mají závěry vyvozované z průzkumu pouze orientační charakter a snaží se jen naznačit možnou cestu pro další výzkumy, které by se mohly stát určitým vodítkem pro další postup při upevňování a rozšiřování právního povědomí nejen dětí, ale celé společnosti v oblasti dodržování a ochrany práv dětí.

² DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva.* 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 61-63.

1. Realizace právních norem k ochraně dětí v České republice

1.1 Úmluva o právech dítěte

Mezníkem ve vývoji mezinárodní spolupráce a ochrany práv dítěte se stala Úmluva, která byla přijata Valným shromážděním OSN dne 20. listopadu 1989. Zatímco Deklarace práv dítěte představuje pouze morální závazek, který není právně závazný, Úmluva pro smluvní státy právně závazná je. Úmluva je v dějinách lidstva první obecně závaznou právní normou týkající se práv dítěte.

Charakteristika Úmluvy

Úmluva je nejširěji ratifikovaná smlouva o lidských právech v dějinách. Přípravné práce na jejím znění zahájila na základě předlohy vypracované Polskem v roce 1979 u příležitosti Mezinárodního roku dítěte a 20. výročí Deklarace o právech dítěte pracovní skupina, ustavená Komisí pro lidská práva OSN za účasti delegátů členských zemí OSN a zástupců specializovaných orgánů jako Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR), Mezinárodní organizace práce (ILO), Dětského fondu OSN (UNICEF), Světové zdravotní organizace (WHO) a řady nevládních organizací. Cílem bylo vypracovat dokument, který by přispěl k překlenutí rozdílů mezi různými zeměmi v různém postavení a různé životní úrovni, ale který by přitom zachovával jejich kulturní, společenské a náboženské odlišnosti³. Tato Úmluva byla odborníky připravována deset let. Během příprav Úmluvy prohlásil generální tajemník OSN Javier Pérez de Cuellar: „Způsob, jakým společnost zachází se svými dětmi neukazuje jen, že je schopná soucitu a humanitární ochrany, ale zároveň, že má cit pro spravedlnost, je morálně odpovědná vůči budoucnosti a touží rozvíjet humánní podmínky pro příští generace. To je nesporně skutečné společenství národů.“

Úmluva byla jednomyslně přijata na 44. zasedání Valného shromáždění OSN dne 20. listopadu 1989 (30 let po schválení Deklarace o právech dítěte), dne 26. ledna 1990 byla otevřena k podpisu a hned první den ji podepsalo 61 zemí.

³ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 33.

O sedm měsíců později, poté co ji ratifikoval 20. stát, dne 2. září 1990 nabyla účinnosti. Úmluvu dosud ratifikovalo 191 zemí světa, nepřijaly ji pouze dva státy – USA a Somálsko (USA sice tento dokument podepsaly, ale nedošlo k jeho ratifikaci). Ratifikací Úmluvy se státy zavazují respektovat zásady a ustanovení Úmluvy, převést je do skutečnosti a uplatňovat v životě dětí, zavazují se dosáhnout změn ku prospěchu dětí a utvářet společenské a kulturní prostředí, v němž jejich práva budou respektována a uplatňována.

Úmluva znamená v chápání práv dítěte zásadní obrat. V mezinárodních dokumentech o lidských právech mohla být práva dětí více či méně odvozována z jejich jednotlivých ustanovení všeobecného charakteru, které byly uvedeny slovy „nikdo“, „každý“. V Úmluvě tedy dochází k té změně, že děti se stávají nositeli práv v celém jejich spektru, tj. základních lidských práv, práv občanských a politických, práv hospodářských, sociálních a kulturních, práv menšin a práv na spravedlivý soudní proces⁴.

Úmluva je klíčovým dokumentem v systému mezinárodněprávní ochrany dítěte. Je však také nedílnou součástí celého komplexu mezinárodní ochrany lidských práv. Ustavuje přitom pouze minimální právní a morální standardy práv dětí. Znamená to, že pokud jsou některá práva smluvním státem chráněna a uskutečňována lépe, než stanoví Úmluva, pak platí vnitřní právní řád daného státu. Jinými slovy platí vyšší standart (článek 41) a totéž lze říct o vztahu Úmluvy k ostatním mezinárodním smlouvám.

Státy, které jsou smluvními stranami Úmluvy, mají právní a morální závazek podporovat uskutečňování práv dítěte obsažených v této Úmluvě. Děje se tak prostřednictvím přijímání správních, zákonných, soudních a jiných opatření.⁵

Úmluva však obsahuje velmi měkké formulace jednotlivých ustanovení a ponechává tím smluvním stranám poměrně široký interpretační prostor⁶. Splnění závazků stanovených Úmluvou však často u smluvních států provedení zásadních změn zákonů a předpisů, institucí a programů vyžaduje, a tak se prvořadá pozornost věnuje i nalezení politické vůle v daném státě.

⁴ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 34.

⁵ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 10-11.

⁶ ŠTURMA, P. *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003, 144 s. ISBN 80-7179-398-1, s. 22.

Česká a Slovenská Federativní Republika podepsala Úmluvu v New Yorku dne 30. září 1990. S Úmluvou vysloveno souhlas Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky a prezident České a Slovenské Federativní Republiky ji ratifikoval. Ratifikační listina byla uložena u generálního tajemníka OSN, depozitáře Úmluvy, dne 7. ledna 1991. Úmluva vstoupila pro Českou a Slovenskou Federativní Republiku v platnost v souladu se svým článkem 49 odst. 2 dnem 6. února 1991. Úmluva byla vyhlášena ve sbírce zákonů pod č. 104/1991 Sb. Ústavním zákonem ČNR č. 4/1993 Sb., o opatřeních souvisejících se zánikem ČSFR, převzala na sebe Česká republika všechny závazky, které pro ČSFR ke dni jejího zániku vyplývaly z mezinárodního práva. Česká republika je úmluvou vázána od 1. ledna 1993. Podle článku 10 Ústavy České republiky je Úmluva bezprostředně závazná a má přednost před zákonem.

Některé země přijaly Úmluvu, resp. podávaly zprávy o jejím dodržování, s určitými výhradami. Tak tomu bylo i v případě České republiky, která vztahuje ustanovení týkající se práva dítěte znát své rodiče pouze na případy, kdy nedošlo k trvalému osvojení dítěte nebo k umělému oplodnění.

Úmluva počítá s tím, že ne všechny smluvní státy mají potřebné zdroje k tomu, aby ihned začaly dodržovat všechna hospodářská, sociální a kulturní práva. Nicméně je zavazuje k tomu, aby je uskutečňovaly v maximální možné míře, která odpovídá jejich zdrojům, a také k tomu, aby respektovaly práva občanská a politická. Nejpřesvědčivější tlak na dodržování Úmluvy v jednotlivých zemích přichází tehdy, když země, které ji ratifikovaly a snaží se ji uskutečňovat, získaly na své rozvojové programy finanční příspěvek světového společenství. Důležitou roli přitom sehrává rovněž postoj veřejnosti a také stanovisko zemí, které se rozhodly tuto pomoc poskytnout. Úmluva proto svou sílu neodvozuje ani tak ze svého mezinárodněprávního postavení, ale z morálního tlaku, přesvědčování a motivace smluvních států⁷.

Jedinečnost Úmluvy pramení z faktu, že je prvním právně závazným mezinárodním nástrojem, který uvádí v život celý katalog lidských práv – občanská a politická práva dětí, stejně jako jejich práva hospodářská, sociální a kulturní. Touto svou syntetizující povahou se liší od řady předchozích dokumentů, které lidská práva vnímaly vždy odděleně.

⁷ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 11-12.

Úmluva je svým způsobem výjimečná i tím, že podává definici dítěte. Tato definice však nemá obecnou platnost a může být výhradně použita pouze pro účely Úmluvy. V článku 1 Úmluvy je stanoveno, že dítětem se rozumí každá lidská bytost mladší 18 let, pokud podle právního řádu, jež se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Úmluva se úmyslně vyhýbá otázkám početí či narození dítěte, neboť přípravné kodifikační práce ukázaly nepřekonatelné rozpory v názoru na tuto problematiku. Současně definice přímo neřeší otázku nenarozeného života, přerušení těhotenství a ani problémy spojení s asistovanou reprodukcí. Pozoruhodné je, že ustanovení se zprostředkovaně dotýká poměru vnitrostátního a mezinárodního práva. Úmluva stanoví přednost použití vnitrostátního práva, jestliže je zletilosti dosaženo dříve. Aplikační prvenství vnitrostátního práva může vést k velmi rozdílným výsledkům, protože vnitřní právní řády upravují způsobilost dítěte různým způsobem⁸.

Úmluva zakotvuje práva dítěte ve dvojitým smyslu. Jednak obsahuje obecná ustanovení, týkající se zabezpečení práv všech dětí bez rozdílu důležitých pro uspokojení jejich základních potřeb a zájmů. Vedle toho obsahuje i speciální ustanovení týkající se ochrany dětí ve zvláštních situacích (zvláštní ochranu dětí postižených, dětí se statutem uprchlíka, menšin apod.).

Vůdčím principem Úmluvy je ve smyslu článku 1 a článku 3 požadavek, aby při všech postupech týkajících se dětí, tj. každé lidské bytosti mladší 18 let, byl hlavním vodítkem zájem dítěte (bez ohledu na to, zda jde o řízení nebo činnost soudů, zákonodárných či správních orgánů, veřejných či soukromoprávních sociálních zařízení). Státy jsou povinny přijmout veškerá opatření k zajištění práv dítěte bez jakékoli jeho diskriminace⁹.

Základní principy Úmluvy

Úmluva obsahuje čtyři základní principy, které napomáhají výkladu Úmluvy jako celku. Mezi tyto principy, které jsou formulovány v člancích 2, 3, 6 a 12, patří zákaz diskriminace, nejlepší zájem dítěte, právo na život, přežití a rozvoj dítěte a názor dítěte¹⁰:

⁸ HRUŠÁKOVÁ, M. *Dítě, rodina, stát (Úvahy nad právním postavením dítěte)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993, 160 s. ISBN 80-210-0694-3, s. 33-34.

⁹ HRUŠÁKOVÁ, M. *Dítě, rodina, stát (Úvahy nad právním postavením dítěte)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993, 160 s. ISBN 80-210-0694-3, s. 32.

¹⁰ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 12-13.

- **zákaz diskriminace** – smluvní státy musejí zajistit, že všechny děti se mohou těšit právům, která Úmluva obsahuje, a že žádnému dítěti nebudou tato práva odepřena. Všechny děti jsou si rovny bez ohledu na rasu, barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnosti, etnický nebo sociální původ, majetek, tělesnou nebo duševní nezpůsobilost, rod a jiné postavení dítěte nebo jeho rodičů nebo zákonných zástupců. Toto ustanovení znamená také rovnost příležitostí, týká se dívek i chlapců, uprchlických dětí, dětí cizinců, dětí národnostních a etnických menšin, rovněž handicapované děti by měly mít rovné šance a právo těšit se z přiměřené životní úrovně.

- **nejlepší zájem dítěte** – státy musejí zajistit, že se při jakékoliv činnosti týkající se dětí bude přihlížet k jejich nejlepším zájmům. Týká se to všech státních orgánů, parlamentu, soudů, správních úřadů, samosprávných orgánů, veřejných i soukromých sociálních ústavů, škol apod.

- **právo na život, přežití a rozvoj dítěte** – článek, který upravuje právo na život, zahrnuje rovněž formulaci o právu na přežití a rozvoj, které by mělo být zajištěno v maximální možné míře. Termín rozvoj by v tomto kontextu měl být interpretován v širším smyslu, který zahrnuje kvalitativní rozměr; myslí se jím nejen fyzický rozvoj, ale také rozvoj duševní, citový, sociální, kulturní včetně rozvoje poznání.

- **názor dítěte** – děti by měly svobodně vyjadřovat své názory ve všech záležitostech, které se jich dotýkají. Těmto názorům musí být věnována patřičná pozornost, která odpovídá věku a úrovni dítěte. Znamená to, že se dítěti musí poskytnout možnost, aby bylo slyšeno a aby se jeho názor bral vážně, a to v jakémkoliv soudním nebo správním řízení, které se ho dotýká.

Jakýmsi neformálním principem, který lze odvodit z jiných ustanovení, je zachování rovnováhy mezi dítětem a jeho rodinou nebo jinými osobami, kterým je svěřeno do péče. Účelem Úmluvy totiž není vrážet klín mezi dítě a jeho rodinu či vychovatele.

Klasifikace práv v Úmluvě

Práva obsažená v Úmluvě mohou být hodnocena klasickým způsobem jako u jiných listin lidských práv (**I.**) nebo s ohledem na práva vztahující se k určitým oblastem (**II.**).

I.) Úmluva sama rozlišuje mezi ekonomickými, sociálními a kulturními právy na jedné straně a občanskými a politickými právy na straně druhé. Toto rozdělení je odrazem dlouhodobé diskuze mezi stoupenci směru, který apeloval na dodržování lidských práv (proti vykořisťování, postavení uprchlických dětí apod.) se směrem, který zdůrazňoval sociální zajištění dětí. Úmluva tak vlastně zastřešuje oba tradiční směry.

Pro ekonomická, sociální a kulturní práva podle článku 4 platí, že země musejí k jejich uskutečnění přijmout opatření v maximálním rozsahu svých prostředků. Znamená to, že v zemích, kde takové zdroje nejsou zatím k dispozici, se nechápe nedodržování těchto práv jako jejich porušování. Závazek přijatý Úmluvou tak znamená spíše jen usilování o jejich uskutečnění, kdy stát v tomto směru vyvíjí patřičnou snahu a ukazuje svou dobrou vůli.

Článek 4 volá rovněž po mezinárodní spolupráci, který by zajistila uskutečňování Úmluvy. Toto ustanovení je proto novinkou v mezinárodním právu lidských práv. Poukazuje na potřebu mezinárodní pomoci organizací, jako je UNICEF, nebo na potřebu dvoustranné pomoci. Podle Úmluvy jsou totiž průmyslové země zavázány pomáhat zemím rozvojovým¹¹.

II.) Jiná klasifikace dětských práv zase rozlišuje práva, která se vztahují k určitým tematickým oblastem. Tato klasifikace práv dítěte by měla adekvátně vyjadřovat potřeby dítěte. Práva dítěte jsou členěna na práva týkající se:

- 1) přežití,
- 2) rozvoje,
- 3) ochrany,
- 4) participace.

Uvedená klasifikace práv dětí umožňuje postihnout práva dítěte v jejich vzájemné podmíněnosti a celistvosti. Zdůrazňuje totiž opuštění tradičního ochrannářského přístupu, neboť protektivní práva jsou pouze jednou ze součástí uvedené konstrukce. Dítě zde není chápáno pouze jako „předmět“ ochrany či pasivní subjekt, ale jeho práva jsou formulována od základních minimálních práv zabezpečujících

¹¹ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 13-14.

jeho přežití až po aktivní práva vyjadřující možnosti dítěte, v závislosti zejména na jeho věku, aktivně rozhodovat samo o sobě.

ad 1)

K právům na přežití jako základním minimálním právům je třeba v první řadě zařadit článek 6 Úmluvy, který zakotvuje, že každé dítě má vrozené právo na život a rozvoj. Závazek státu k zabezpečení zachování života a rozvoje dítěte je ustanovením, které se v mezinárodním humanitárním právu takto výslovně objevuje poprvé. K uvedeným právům lze dále přiřadit i právo dítěte na zajištění zdravotního stavu nejvýše dosažitelné úrovně a využívání léčebných a rehabilitačních ústavů (článek 24, 25 Úmluvy) a právo na životní úroveň nezbytnou pro tělesný, psychický, duchovní, mravní a sociální rozvoj (článek 27 Úmluvy).

Práva na přežití zaručují zachování života a uspokojování základních potřeb dítěte. Týkají se výživy a bydlení, životní úrovně rodiny, zdravotnické péče, sociálního zabezpečení, zařízení pro děti zaměstnaných rodičů apod.

ad 2)

Ke druhé kategorii práv dítěte, právům na rozvoj, je třeba uvést taková práva, jako právo přístupu k informacím (článek 17 Úmluvy), právo na vzdělání s tím, že stát činí nezbytná opatření k usnadnění přístupu ke vzdělání a zajišťuje, aby školní disciplína byla realizována způsobem slučitelným s lidskou důstojností dítěte (článek 28 Úmluvy). Neméně důležitá jsou v této souvislosti i práva dítěte na svobodu myšlení, svědomí a náboženství, jejichž výkon musí být usměrňován rodiči či jinými zákonnými zástupci v souladu s rozvíjejícími se schopnostmi dítěte (článek 14 Úmluvy), právo na výchovu, které směřuje k rozvoji osobnosti dítěte, jeho nadání, rozumových a fyzických schopností a k přípravě na zodpovědný život ve svobodné společnosti (článek 29 Úmluvy) a právo na odpočinek a volný čas, na hru a účast v kulturních a uměleckých činnostech (článek 31 Úmluvy).

Práva na rozvoj se týkají harmonického vývoje dětské osobnosti po stránce tělesné, duševní, mravní a společenské.

ad 3)

Ochranná práva směřují jednak obecně k poskytnutí ochrany před porušením všech práv dítěte uvedených v Úmluvě, ale dále i k ochraně před všemi formami vykořisťování a krutosti (např. článek 32, 36, 37, 38 Úmluvy), zneužití justice

a trestního práva (článek 40 Úmluvy), ochrana před všemi formami sexuálního zneužívání dětí (článek 34 Úmluvy), obchodování s dětmi (článek 35 Úmluvy) a před narkotickými a psychotropními látkami (článek 33 Úmluvy). Zvláštní pozornost je v tomto rámci věnována i právu dítěte na život v rodině se svými rodiči (článek 7-11 Ústavy). Jak již bylo uvedeno, některé kategorie dětí vyžadují navíc další speciální ochranu, a to děti handicapované (článek 23 Úmluvy), děti se statutem uprchlíka (článek 22 Úmluvy), děti zbavené rodinného prostředí (článek 20 Úmluvy), děti z menšinových skupin (článek 30) a děti žijící v obtížných podmínkách (ve vězení, za války - článek 37, 38).

Práva na ochranu zajišťují dětem bezpečnost a chrání je před všemi druhy zneužívání, násilí, zanedbávání a vykořisťování.

ad 4)

Participační práva dítěte jsou v Úmluvě obsažena ve dvou oblastech. Jednak je dítěti zabezpečeno právo svobodně vyjadřovat vlastní názor ve všech věcech, které se ho týkají, včetně práva být slyšeno v každém soudní nebo správním řízení dotýkajícím se dítěte s tím, že názorům dítěte bude dána náležitá váha, odpovídající jeho věku a zralosti (článek 12 Úmluvy).

Druhou oblastí je právo dítěte hrát aktivní roli ve společnosti, a to zejména prostřednictvím realizace práva na svobodu sdružování a pokojného shromažďování (článek 15 Úmluvy).

Práva na účast zaručují dítěti především účast při rozhodování o dalším jeho životě.

Členění Úmluvy o právech dítěte¹²

Úmluva je složena z Preambule a tří částí (hmotná ustanovení, uskutečňování a monitoring, závěrečná ustanovení), které obsahují celkem 54 článků.

Články 1- 41 obsahují soubor lidských práv dítěte, zahrnují práva občanská, politická, ekonomická, sociální a kulturní. Články 42 – 45 se zaměřují na plnění Úmluvy jednotlivými účastnickými státy, na jejich posuzování a hodnocení nezávislým Výborem pro práva dítěte OSN. Články 46- 54 stanoví podmínky, za nichž Úmluva vstupuje v platnost, týkají se ratifikace, přistoupení a vypovězení Úmluvy.

¹² DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva.* 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 22.

Úmluva by mohla být strukturována do těchto okruhů:

Preambule

1. Obecné principy

2. Ustanovení hmotná

2.1. Občanská práva a svobody

2.2. Rodinné prostředí a vedení dítěte

2.3. Základní zdravotní a sociální péče o dítě

2.4. Výchova a vzdělávání, volný čas a rekreace

2.5. Zvláštní ochranná opatření

a) v situacích ozbrojených konfliktů

b) v situacích, kdy se děti dostávají do rozporu se zákonem

c) v situacích, vykořisťování

d) v situacích, kdy dítě přísluší k menšině nebo domorodému obyvatelstvu

3. Uskutečňování a monitoring

4. Výzva

Uskutečňování závazků Úmluvy

O tom, že realizace závazků úmluvy není jednoduchá, svědčí i skutečnost, že v roce 1995 bylo 21 zemí, které odevzdaly svou zprávu o rok později, řada dalších ji odevzdala se zpožděním dvou let a 28 zemí mělo k září 1996 zpoždění tří let. Přesto se dá říct, že proces zveřejňování zpráv probíhá relativně rychle a v konstruktivním duchu. Mnoho zemí totiž muselo vypracovat nebo novelizovat řadu svých zákonů, aby nebyly s Úmluvou v rozporu, některé včlenily její principy do svých ústav a další zařadily problematiku Úmluvy do svých školských osnov. To vše vyžadovalo, aby se s Úmluvou a možnostmi její aplikace seznámili politikové, právníci, soudci, učitelé, sociální pracovníci a zainteresovaná veřejnost¹³.

Úmluva se vlastně obrací na společnost jednotlivých států, aby přijala opatření, která směřují k naplňování práv všech dětí bez jakékoliv diskriminace.

¹³ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 16-17.

Opční protokoly

K Úmluvě byly v roce 2000 přidány dva opční protokoly:

1) Opční protokol k Úmluvě o právech dítěte o zapojování dětí do ozbrojených konfliktů, tento protokol Česká republika ratifikovala dne 30. listopadu 2001,

2) Opční protokol k Úmluvě o právech dítěte týkající se prodeje dětí, dětské prostituce a dětské pornografie, tento opční protokol Česká republika zatím nepodepsala.

1.2 Právní normy ČR, týkající se ochrany práv dítěte

Česká republika vznikla den 1. ledna 1993 jako jeden ze dvou nástupnických států České a Slovenské Federativní Republiky. Dne 19. ledna 1993 byla přijata za člena OSN a převzala všechny právní předpisy zaniklého státu o základních lidských právech, včetně všech smluv o lidských právech závazných pro československý stát, a tedy i Úmluvu. Ústavním zákonem ČNR č. 4/1993 Sb., o opatřeních souvisejících se zánikem České a Slovenské Federativní Republiky, převzala na sebe Česká republika všechny závazky, které pro ČSFR ke dni jejího zániku vyplývaly z mezinárodního práva. Česká republika je Úmluvou vázána od 1. ledna 1993.

Na mezinárodní úrovni je Česká republika vázána kromě Úmluvy (sdělení FMZV č. 104/1991 Sb.) dalšími smluvními dokumenty např.:

- Vyhláška MZV č. 33/1959 Sb., o Úmluvě o vymáhání výživného v cizině,
- Vyhláška MZV č. 14/1974 Sb., o Úmluvě o uznání a vykonatelnosti rozhodnutí o vyživovací povinnosti k dětem,
- Vyhláška MZV č. 132/1976 Sb., o Úmluvě o uznání a výkonu rozhodnutí o vyživovací povinnosti,
- Vyhláška MZV č. 23/1981 Sb., o Úmluvě o lékařském vyšetření způsobilosti dětí a mladistvých k zaměstnání v průmyslu (Úmluva Mezinárodní organizace práce č. 77),
- Vyhláška MZV č. 24/1981 Sb., o Úmluvě o lékařském vyšetření způsobilosti dětí a mladistvých k zaměstnání neprůmyslovými pracemi (Úmluva Mezinárodní organizace práce č. 78),
- Sdělení MZV č. 34/1998 Sb., o sjednání Úmluvy o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí,

- Sdělení MZV č. 43/2000 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Úmluvy o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení,
- Sdělení MZV č. 132/2000 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Evropské úmluvy o osvojení dětí,
- Sdělení MZV č. 66/2000 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Evropské úmluvy o uznávání a výkonu rozhodnutí o výchově dětí a o obnovení výchovy dětí,
- Sdělení MZV č. 47/2001 Sb. mezinárodních smluv, o přistoupení České republiky k Evropské úmluvě o právním postavení dětí narozených mimo manželství,
- Sdělení MZV č. 54/2001 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Evropské úmluvy o výkonu práv dětí,
- Sdělení MZV č. 141/2001 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Úmluvy o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznávání, výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření k ochraně dětí,
- Sdělení MZV č. 90/2002 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Úmluvy o zákazu a okamžitých opatřeních k odstranění nejhorších forem dětské práce (Úmluva Mezinárodní organizace práce č. 182),
- Sdělení MZV č. 45/2003 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Opčního protokolu k Úmluvě o právech dítěte o zapojování dětí do ozbrojených konfliktů,
- Sdělení MZV č. 91/2005 Sb. mezinárodních smluv, o sjednání Úmluvy o styku s dětmi,
- Sdělení MZV č. 24/2008 Sb. mezinárodních smluv, o Úmluvě o nejnižším věku pro vstup do zaměstnání (Úmluva 138).

Mezinárodní smlouva (úmluva) se stává na území České republiky závaznou na základě odkazu vnitrostátního práva, článku 10 Ústavy České republiky, ústavního zákona č. 1/1993 Sb. („*Vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva. Ustanovení mezinárodní smlouvy se tímto stávají bezprostředně závazná pro vnitrostátní subjekty.*“). Článek 1 Ústavy stanoví, že „*Česká republika dodržuje závazky, které pro ni vyplývají z mezinárodního práva*“. Podle článku 87 Ústavy rozhoduje „*o opatřeních nezbytných k provedení rozhodnutí mezinárodního soudu, které je pro Českou republiku závazné, pokud nelze provést jinak*“, Ústavní soud. Mezinárodním soudem se podle zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, „*rozumí*

mezinárodní orgán oprávněný rozhodovat o stížnostech proti porušení lidských práv a základních svobod, jehož rozhodnutí jsou v České republice závazná podle ratifikovaných a vyhlášených mezinárodních smluv o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána“. Tyto podmínky mohou zatím splňovat jen rozsudky Evropského soudu pro lidská práva.

Součástí ústavního pořádku České republiky je také Listina základních práv a svobod, která byla schválena 9. ledna 1991 Federálním shromážděním ČSFR. Ta věnuje pozornost právům dítěte ve své hlavě IV., která se nazývá „Hospodářská, sociální a kulturní práva“.

Veškeré zákony a nižší právní předpisy, které se týkají dětí a rodiny musejí být v souladu s normami vyšší právní síly (s ústavními zákony, ale i s mezinárodními smlouvami, které Česká republika ratifikovala). Práva dítěte obsažená jednotlivých článkách Úmluvy jsou upravena v českém právním řádu zejména v následujících zákonech: č. 94/1963 Sb., o rodině, č. 140/1961 Sb., trestní zákon, č. 141/1961 Sb., trestní řád, č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, č. 262/2006 Sb., zákoník práce, č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení, č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním, č. 325/1999 Sb., o azylu, č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů a č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, vše ve znění pozdějších předpisů.

1.3 Uskutečňování závazků Úmluvy o právech dítěte

Podle článku 44 Úmluvy měla Česká republika povinnost předložit Výboru pro práva dítěte OSN úvodní zprávu do 1. ledna 1995. Česká republika zprávu předložila prostřednictvím Stálé mise České republiky OSN v Ženevě dne 29. února 1996. Zpráva obsahovala informace o plnění Úmluvy v letech 1993 – 1994 a dne 3. září 1997 byla doplněna odpověďmi na doplňující otázky Výboru pro práva dítěte, které Výbor postoupil České republice dne 23. června 1997. Dne 10. října 1997, na svém 16. zasedání, provedl Výbor závěrečné hodnocení zprávy České republiky.

Druhá periodická zpráva České republiky o opatřeních přijatých k plnění závazků podle Úmluvy za období od 1. ledna 1995 do 31. prosince 1999 byla předložena Výboru pro práva dítěte v souladu s článkem 44 Úmluvy dne 1. března 2000. Zprávu vypracoval v souladu s bodem IV/1, písm. d) usnesení vlády č. 809 z 9. prosince 1998 zmocněnec vlády pro lidská práva v součinnosti s ministrem zahraničních věcí. Zpráva je zpracována s využitím materiálů ministerstva vnitra, ministerstva práce a sociálních věcí, ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, ministerstva zdravotnictví, ministerstva zahraničních věcí a dále s přispěním členů Rady pro lidská práva a její odborné sekce pro práva dítěte. Dne 31. 1. 2003 zveřejnil Výbor pro práva dítěte OSN své závěry a doporučení ohledně dodržování Úmluvy v ČR (český překlad je součástí usnesení vlády ze dne 10. 9. 2003 č. 898). Své stanovisko vydal Výbor po projednání druhé periodické zprávy vlády ČR a na základě informací poskytnutých nevládními organizacemi včetně stínové zprávy Ligy lidských práv.

Dle posledních doporučení Výboru by měla Česká republika, Vláda ČR, předložit třetí a čtvrtou periodickou zprávu Výboru o implementaci Úmluvy k 30. 6. 2008.

Ve své druhé pravidelné zprávě o České republice uvítal Výbor úpravu existující legislativy a přijetí nové, jež má především posílit ochranu dětí před obchodováním s nimi a komerčním sexuálním zneužíváním. Výbor zaznamenal existenci velmi dobrých podmínek pro nastávající matky, včetně dostatečné mateřské dovolené a výborných zdravotních ukazatelů.

S politováním však bylo konstatováno, že nebylo dostatečně zajištěno plnění některých předchozích doporučení, takže výbor stát znovu vybídl, aby vyvinul úsilí v tomto směru a řídil se doporučeními. Dále zaznamenal mnoho pozitivních kroků v oblasti legislativy a jejího sladění s Úmluvou, zároveň ale vyjádřil znepokojení nad zdlouhavostí procesu legislativní reformy, která má zaručit úplné sladění zákonů se zněním úmluvy.

Výbor přivítal kroky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy zaměřené proti rasismu, xenofobii a dalším projevům netolerance a přivítal četné iniciativy proti diskriminaci ve vzdělávání, především proti romským dětem. Zároveň však vyjádřil znepokojení nad ustanoveními článku 2 Úmluvy, které dosud nebyly včleněny do národní legislativy a tudíž nebyly náležitě implementovány. Výbor vládě doporučil, aby nadále posilovala legislativní úsilí o plnou integraci práva na nediskriminaci do veškeré legislativy týkající se dětí.

Výbor hodnotil pozitivně snížení dětské úmrtnosti. Nadále je však znepokojen vysokým počtem nešťastných událostí zahrnující zranění, otravy a dopravní nehody, jejichž oběťmi se stávají děti. Rovněž počet sebevražd zůstává i přes klesající trend nadále vysoký. Výbor doporučil pokračovat v úsilí o předcházení nehod a zvyšování veřejné informovanosti o tomto tématu.

Výbor uvedl, že je znepokojen absencí legislativy, která by výslovně zakazovala tělesné tresty a přetrvávajícím užíváním tělesného trestání v rodinách, školách a dalších veřejných institucích včetně alternativních pečovatelských institucí. Doporučil přijetí opatření k řešení špatného zacházení a zneužívání dětí.

Výbor vyjádřil vážné znepokojení nad stávající ekonomickou situací ve zdravotnictví, která znemožňuje důsledné provádění povinných preventivních prohlídek dětí. Doporučil vládě, aby zajistila udržitelné finanční mechanismy pro fungování systému primární zdravotní péče a aby podnikla výzkum možných dopadů znečišťování životního prostředí na zdraví dětí¹⁴.

Výbor kritizuje nedostatečnou aplikaci principu nejlepšího zájmu dítěte, jenž dosud není promítnut do všech souvisejících právních předpisů, soudního rozhodování o dětech a příslušných soudních postupů. Přetrvává domácí násilí, přičemž pravidla obrany proti němu nejsou dostatečně vtělena do zákonů a hlavně nejsou brána na vědomí odborníky a veřejností.

Výbor též poukázal na nedostatečnou sociální a výchovnou pomoc rodičům v otázkách zodpovědnosti vůči dětem, což má za následek značný rozsah opatrovnických řízení a umístování dětí do ústavů. Preventivní snahy a rodinné poradenství považuje Výbor za nedostatečné. Navrhuje též provést rozsáhlou revizi veškeré legislativy, politiky a administrativních rozhodnutí souvisejících s dětmi, s cílem přijetí rodinné politiky.

Výbor na jedné straně vítá snahy o deinstitucionalizaci péče o děti (cestami podpory rodin, náhradních rodin, pěstounství atd.), přesto ale opět konstatuje, že nepřiměřeně velký počet dětí je umístován do zařízení ústavní péče. Výbor v této souvislosti doporučuje mj. zredukovat ústavní péči jako formu náhradní péče o děti a posilovat a podporovat různé formy péče rodinného typu. Doporučuje, aby do ústavní péče byly děti umístovány (je-li to nutné) na co nejkratší dobu, a rozhodnutí o tom aby byla podrobována pravidelnému přezkumu. Kromě toho radí věnovat mnohem více

¹⁴ <http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zpravy/zprava.php?id=937>, 14.1.2009

pozornosti výcviku sociálních pracovníků, poskytovat reintegrační podporu dětem, které opouští ústavy, a neumisťovat děti mladší 15 let do stejných institucí jako mladistvé delikventy.

Celkově lze konstatovat, že vyjádření výboru OSN k poslední zprávě o plnění Úmluvy Českou republikou je značně kritické, a je na čase, aby se nad ním příslušné instituce, organizace i odpovědní činitelé znovu důkladně zamysleli a vyvodili z něj konkrétní závěry.

Jak například uvádí ve své zprávě Mgr. Anna Šabatová (Situace a práva dětí žijících mimo rodinu, 2007)¹⁵ byla ČR v posledních letech dvakrát (podruhé v roce 2007) odsouzena Evropským soudem pro lidská práva právě za nerespektování rodinného a soukromého života (pro porušení článku 8 evropské Úmluvy). Jedná se právě o ty situace, kdy nebylo k ochraně dítěte dostatečně využito preventivního působení.

Evropský soud pro lidská práva v rozsudku - v souladu se svou konstantní judikaturou - připomněl, že možnost umístit dítě do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům. Takový zásah do práva rodičů těšit se rodinnému životu se svým dítětem ve smyslu článku 8 Úmluvy musí být nadto ještě „nezbytný“ s ohledem na další okolnosti. Článek 8 navíc ukládá státu pozitivní závazky, které jsou těsně spjaty s účinným „respektováním“ rodinného života. Jakmile je tedy prokázána existence kladného rodinného vztahu, musí stát v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, a musí přijmout vhodná opatření pro sloučení rodiče s dítětem (Wallová a Walla proti České republice).

V rozsudku z roku 2007 soud konstatoval, že článek 8 navíc pověřuje stát pozitivními povinnostmi týkajícími se skutečného respektování rodinného života. Takže pokud se prokáže existence příznivého rodinného vztahu, musí stát zásadně jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, případně kultivovat, a musí přijmout opatření ke sloučení příslušného rodiče a dítěte. Předání dítěte do ústavní péče je navíc nutné považovat za dočasné opatření, které je nutné zrušit ihned, jakmile to situace dovolí (Havelka a ostatní proti České republice).

Nedostatečný respekt k právu na rodinný a soukromý život, jímž je často práce orgánů sociálně-právní ochrany dětí, ale často i soudů, prodchnuta, je symbolizován

¹⁵ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2008030409>, 14.1.2009

i postojem státu. Česká republika přijala Úmluvu s výhradou k článku 7. Tedy k článku, jenž zaručuje, že každé dítě je registrováno ihned po narození a má od narození právo na jméno, právo na státní příslušnost, a pokud to je možné, i právo znát své rodiče a právo na jejich péči. V duchu této výhrady je rozšířená praxe, že děti jsou umísťovány do pěstounských rodin a rodičům je odepřena informace o tom, kde se jejich dítě nachází, a není jim umožněno udržovat s dítětem kontakt.

Zásadní změnou paradigmatu musí být jasné definování zájmu dítěte v kontextu rodiny. Tedy, že dítě má právo žít se svými rodiči a uspokojovat své potřeby především ve své biologické rodině. Ústavní výchova by neměla být řešením trvalým. Pokud se dítě přes veškeré úsilí nemůže navrátit do vlastní rodiny, je povinností státu vyhledat mu rodinu náhradní. Současně je ale třeba, aby tyto děti - pokud je to možné - mohly udržovat i v pěstounské péči kontakty s rodinou vlastní. K tomu jim musí napomáhat všichni profesionálové, od sociálních pracovníků až po soudce. Je to především zájem dítěte na zdravém psychosociálním vývoji, a tak je to třeba chápat. Nikoliv tak, jak je velmi často slyšet, že se upřednostňuje zájem rodiče před zájmem dítěte. Stát je povinen preventivními opatřeními všeho druhu tomuto řešení pomáhat – od pomoci v oblasti bydlení, až po pomoc v poskytování veškerých sociálních služeb. Zejména jde o zavádění a využívání specializovaných služeb, schopných ozdravit rodinný život a posilovat rodičovské dovednosti. Jen tím splní stát své pozitivní závazky, jak je chápe Evropský soud pro lidská práva.

Způsoby, jak má stát to vše učinit, mohou být různé. Důležitým systémovým krokem, i když ne jediným, je sjednocení agendy týkající se dětí pod jeden orgán, jak to po České republice požaduje Výbor pro práva dítěte, který v rámci širší agendy OSN sleduje naplňování Úmluvy.

1.4 Dílčí závěr

Jedním z nejdůležitějších dokumentů, zabývajících se právy dětí je právě zmiňovaná Úmluva. Tento dokument se uceleně zabývá jednak základními minimálními právy dítěte, jako je vrozené právo na život a rozvoj, právo na zajištění zdravotního stavu nejvýše dosažitelné úrovně a využívání léčebných a rehabilitačních ústavů a právo na životní úroveň nezbytnou pro tělesný, psychický, duchovní, mravní a sociální rozvoj, jednak právy týkajícími se rozvoje dítěte, jako například právem

na vzdělání, právy na svobodu myšlení, svědomí a náboženství, právem na výchovu a právy na odpočinek a volný čas, na hru a účast v kulturních a uměleckých činnostech.

Dále se zabývá ochrannými právy směřujícími jednak obecně k poskytnutí ochrany před porušením všech práv dítěte uvedených v Úmluvě, ale dále i k ochraně před všemi formami vykořisťování a krutosti (např. článek 32, 36, 37, 38 Úmluvy), zneužití justice a trestního práva (článek 40 Úmluvy), ochrana před všemi formami sexuálního zneužívání dětí (článek 34 Úmluvy), obchodování s dětmi (článek 35 Úmluvy) a před narkotickými a psychotropními látkami (článek 33 Úmluvy). Zvláštní pozornost je v tomto rámci věnována i právu dítěte na život v rodině se svými rodiči (článek 7-11 Úmluvy).

Některé kategorie dětí vyžadují navíc další speciální ochranu, a to děti handicapované (článek 23 Úmluvy), děti se statutem uprchlíka (článek 22 Úmluvy), děti zbavené rodinného prostředí (článek 20 Úmluvy), děti z menšinových skupin (článek 30) a děti žijící v obtížných podmínkách (ve vězení, za války - článek 37, 38)¹⁶.

Důležitost Úmluvy spočívá především v tom, že je právně závazným dokumentem a její ratifikací se jednotlivé státy zavazují zásady a ustanovení Úmluvy převést do skutečnosti a uplatňovat je v životě dětí.

Česká republika je vázána celou řadou mezinárodních smluvních dokumentů, včetně Úmluvy.

Vzhledem k tomu, že veškeré vnitrostátní zákony a nižší právní předpisy musejí být v souladu s normami vyšší právní síly (s ústavními zákony, ale i s mezinárodními smlouvami, které Česká republika ratifikovala), jsou práva dítěte obsažená v jednotlivých člancích Úmluvy upravena v českém právním řádu v mnoha dalších zákonech.

Úkolem státních orgánů je sledovat dodržování a naplňování Ústavy České republiky, Listiny základních práv a svobod, mezinárodních smluv o lidských právech a základních svobodách, jimiž je Česká republika vázána a dalších právních norem upravujících ochranu a dodržování lidských práv a základních svobod. Za naplnění Úmluvy zodpovídá stát a to tak, že zajistí nejen oblast legislativní (zákony a jejich provádění), ale i tím, že umožní šíření Úmluvy do všech oblastí života. Při výkonu svých zákonodárných, výkonných a soudních funkcí musí všechny státní orgány

¹⁶ HRUŠÁKOVÁ, M. *Dítě, rodina, stát (Úvahy nad právním postavením dítěte)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993, 160 s. ISBN 80-210-0694-3, s. 31-33.

postupovat v souladu s mezinárodními závazky ČR, a to přinejmenším na nejvyšším stupni hierarchie příslušné moci (Parlament, Vláda, Ústavní soud atd.).

Veškeré tyto povinnosti má stát možnost zajišťovat buď k tomu určenými státními institucemi nebo má možnost je realizovat prostřednictvím neziskových organizací a sdružení.

2. Vývoj práv dětí v České republice po roce 2000

2.1 Realizace práv dětí a spolupráce státu a nevládních organizací

Realizace práv dítěte v České republice spadá do různých rezortů státní správy – Ministerstva vnitra ČR a Ministerstva spravedlnosti ČR (oblast legislativy, trestní agendy), Ministerstva zdravotnictví ČR, Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (zdravotní péče, sociální péče, péče o rodinu a dítě), Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (oblast výchovy a vzdělání, zájmové a sportovní organizace, výchovná zařízení), ale také Ministerstva životního prostředí ČR a Ministerstva zahraničních věcí ČR (spolupráce s OSN, dodržování mezinárodních smluv).

Přijetí Úmluvy by mělo sloužit jako sjednocující prvek pro snahy všech účastníků procesu ochrany dětí a jejich práv; uplatnění práv chráněných Úmluvou vyžaduje soustředěné úsilí všech – vlád, mezinárodních i národních organizací, soukromých institucí i jednotlivců, rodičů i dětí.

Účastníci procesu ochrany dětí a jejich práv:

- děti a jejich rodiče, rodiny, zákonní zástupci, opatrovníci,
- vláda, státní orgány ČR (ministerstva, Policie ČR, soudy, Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí aj.)
- úřady (místní, obecní, krajské aj.),
- zákonodárné sbory,
- neziskové organizace,
- soukromé firmy a společnosti,
- náboženské organizace,
- masmédia,
- lidí pracujících přímo s dětmi: učitelé, vychovatelé, sociální pracovníci, lékaři apod.

V době jež uplynula od přijetí Úmluvy bylo bezesporu pro realizaci jejích článků a zásad mnohé vykonáno. Přesto nemůžeme být s jejím naplňováním spokojeni. Od posledních doporučení Výboru pro práva dítěte OSN nedošlo v oblasti ochrany

práv dítěte k velkému pokroku. Roky 2003 – 2005 nelze hodnotit z hlediska vývoje ochrany a implementace dětských práv, přestože byla přijata některá pozitivní systémová opatření (např. zákon o soudnictví ve věcech mládeže), jako příliš úspěšné. Příčinnou je roztržitost dětské problematiky, která spadá pod několik ministerských resortů, přičemž tato problematika je těmito resorty považována většinou za okrajovou, a neexistence státní koncepce péče o ohrožené děti. Výbor OSN pro práva dítěte opakovaně doporučil České republice vytvoření nebo stanovení jednoho orgánu, který by plnil roli koordinátora při implementaci jednotlivých ustanovení Úmluvy.

Na základě usnesení vlády byla v roce 2004 vypracována „Analýza současného stavu institucionálního zajištění implementace Úmluvy o právech dítěte“. Zcela neuspokojivé shledala analýza zajištění, pokud jde o práva dítěte a rodiny, a to zejména v případě ohrožených dětí, kdy rodina selhává a dítě vyžaduje aktivní pomoc státu. Kompetence státních orgánů v takovém případě spadají pod několik resortů - Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR a Ministerstvo zdravotnictví ČR. Rozdělení kompetencí a obtížnost této problematiky tak neumožňuje dosažení systémové změny prostřednictvím vzájemné koordinace. Toto rozdělení brání změně celého systému náhradní výchovy. Současné rozložení problematiky navíc způsobuje, že pro zúčastněné resorty je otázka rodiny resp. ohrožených dětí „okrajovou problematikou“, stojící mimo hlavní poslání těchto orgánů.

V České republice neexistuje orgán nebo instituce, která by zabezpečovala implementaci Úmluvy v celé její šíři, na její implementaci vždy participuje více resortů, neexistuje ani žádný zastřešující orgán, který by koordinoval implementaci těch oblastí ochrany dětských práv, které zasahují do předmětu činnosti více resortů.

Uvedená analýza a její schválení vládou ČR znamenají jistý posun k lepšímu v oblasti zajištění implementace Úmluvy o právech dítěte – minimálně se touto otázkou začaly odpovědné orgány státní správy řádně zabývat¹⁷.

V otázkách **spolupráce státu a nevládních organizací** je problematická zejména spolupráce při řešení konkrétních případů porušování dětských práv. Některé orgány sociálně právní ochrany, policie, soudci vnímají nevládní organizace stále spíše jako protivníky nebo konkurenty než spolupracovníky, spolupráce na řešení konkrétních

¹⁷ http://www.llp.cz/subdomains/cz/images/stories/soubory/zprava_o_vyvoji_prav_deti_v_cr_v_letech_2003-2005.pdf, s. 3-7.

případů je minimální. Orgány sociálně-právní ochrany dětí dostatečně nevyužívají nevládních organizací věnujících se sanaci rodin a dlouhodobé sociální práci s rodinou, ačkoli sami nemají kapacitu na poskytování těchto služeb. Stejně tak je tomu v případech dětí se syndromem CAN, kde následnou terapeutickou péčí a rehabilitací poskytují výhradně nevládní organizace.

2.2 Sociálně a trestně-právní ochrana dětí

Počátky sociálně-právní ochrany se v českých zemích i na Slovensku začaly rozvíjet koncem předminulého století (např. rakouský zákon o chudinství z roku 1868, který ukládal domovským obcím povinnost péče o sirotky). Již na počátku 20. století začala vznikat první dobrovolná sdružení zabývající se péčí o děti. Po celou dobu I. republiky pak vedle sebe existovala jak státní péče, tak dobrovolná péče, na niž postupně přecházela i část agendy státních orgánů.

Základní ustanovení týkající se sociálně právní ochrany dětí byla obsažena v zák. č. 256/1921 Sb., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Ochrana byla poskytována všem dětem do věku čtrnácti let, které mohly být přijaty do cizí péče jen s povolením příslušného státního orgánu.

Vedle uvedeného zákona je v souvislosti se sociálně-právní ochranou za I. republiky třeba připomenout i zák. č. 117/1927 Sb., o cikánských dětech, zák. č. 4/1931 na ochranu osob oprávněných požadovat výchovu, výživu a zaopatření a vl. nař. 334/1938, o hromadném poručenství. Institut poručenství byl podrobně upraven ve Všeobecném zákoníku občanském, zejména v § 202 a násl.

Změny ve státní správě v poválečném období a vznik národních výborů měly za následek i organizační změny v této oblasti. Zák. č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež, zrušil všechny dosavadní spolky péče o mládež. V návaznosti na vydání ZPR byl zák. č. 48/1947 Sb. brzy nahrazen novou právní úpravou, obsaženou v zák. č. 69/1952 Sb., o sociálně-právní ochraně mládeže. Ochrana byla podle tohoto zákona vykonávána prostřednictvím Úřadoven ochrany mládeže, které byly zřizovány při lidových soudech. V roce 1956 však vládním nařízením byla působnost úřadoven přenesena zpět na výkonné orgány národních výborů.

Vydáním zákona o rodině (zák. č. 94/1963 Sb.), který nově zahrnul do předmětu své úpravy i tuto problematiku, byly uvedené právní předpisy zrušeny a nahrazeny vl. nař. č. 59/1964 Sb., o úkolech národních výborů při péči o děti.

Zákonem č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči, který nabyl účinnosti k 1.6.1973 (oficiálně jako dárek k Mezinárodnímu dni dětí) byl do systému náhradní rodinné výchovy včleněn „staronový“ institut pěstounské péče jako státem řízené, kontrolované a finančně zabezpečované náhradní rodinné výchovy. (Zákon o pěstounské péči byl zrušen zák. č. 360/1999 Sb. a úprava pěstounské péče byla převzata do zákona o rodině a do zák. č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.)

Zásadním přelomem byl rok 1975, kdy byly vydány zákony národních rad o působnosti orgánů ČSR a SSR v sociálním zabezpečení (zák. č. 129/1975 Sb. a zák. č. 132/1975 Sb.).

Uvedenými právními předpisy bylo v podstatě zrušeno vládní nař. 59/1964 Sb., v účinnosti zůstala pouze ustanovení týkající se Ústředí pro mezinárodně právní ochranu mládeže. Až do roku 2000 byl tedy zákon o rodině – poněkud netradičně – prováděn předpisy sociálního zabezpečení.¹⁸

Sociálně-právní ochrana dětí v České republice

Cílem sociálně-právní ochrany je blaho dítěte.

Jedná se zejména o ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, jakož i působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Její neoddělitelnou součástí je ochrana dítěte před takovým působením, které se může negativně dotknout jeho zájmů, trvá-li po takovou dobu nebo je-li takové intenzity, že nepříznivě ovlivňuje řádnou výchovu dítěte, příp. by mohlo být příčinou jeho nepříznivého vývoje.

„Sociálně-právní ochrana“ je rovněž v širším smyslu chápána jako ochrana práva dítěte na život, na rodičovskou péči a život v rodině, práva dítěte na vlastní identitu, svobodu myšlení, svědomí a náboženství, na vzdělání a zaměstnání. Současně zahrnuje ochranu dítěte před jakýmkoliv tělesným či duševním násilím, zanedbáváním, zneužíváním nebo vykořisťováním.

¹⁸ HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, *České rodinné právo*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, 400 s. ISBN 80-7239-192-5, s. 26-28.

Předním hlediskem sociálně-právní ochrany dětí je zájem a blaho dítěte, který musí být základním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány.

Zájem dítěte je však třeba posuzovat nejen z hlediska momentální citové orientace dítěte, ale zejména z hlediska jeho dlouhodobého zdravého psychického vývoje. Zájem dítěte je třeba sledovat i v případech, kdy lze předpokládat, že mohou nastat výchovné či jiné problémy – např. pokud v rodině v minulosti docházelo k trestné činnosti starších sourozenců.

Zvláštní (tj. zvýšená) ochrana by měla být poskytována dětem, jejichž rodiče zemřeli, neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti nebo nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, jakož i dětem, které byly svěřeny do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy. Sociálně-právní ochrana dětí je dále zaměřena na děti, u nichž se vyskytly jakékoli výchovné problémy spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, ačkoli nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, živí se prostitucí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití a pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

Zvýšená pozornost orgánu sociálně-právní ochrany je nezbytná rovněž u dětí, které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte, jakož i u dětí, na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezřeni ze spáchání takového činu. V neposlední řadě by měla být zvýšená ochrana zaměřena na děti, které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umístovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců, a v neposlední řadě na děti ohrožované násilím mezi rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte, popřípadě násilím mezi dalšími fyzickými osobami.

Zakotvení v právním řádu ČR

Ochrana dítěte zahrnuje garanci rozsáhlého souboru práv a oprávněných zájmů dítěte, a je proto upravena v různých právních odvětvích a v právních předpisech různé právní síly. V širším smyslu je institut sociálně-právní ochrany definován v ustanovení § 1 zákona o sociálně-právní ochraně dětí, který je společně se zákonem o rodině stěžejním právním předpisem upravujícím výkon sociálně právní ochrany dítěte.

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí k otázce širší ochrany práv dítěte konstatuje, že ostatní právní předpisy upravující tuto oblast nejsou citovaným zákonem dotčeny. Jsou jimi zejména trestní zákon, trestní řád, zákon o soudnictví ve věcech mládeže, občanský zákoník, občanský soudní řád, zákon o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, zákon o opatřeních k ochraně před škodami způsobenými tabákovými výrobky alkoholem a jinými návykovými látkami, zákon o sociálním zabezpečení, zákon o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení a další.

V případě, že rodina není schopna zajistit blaho a ochranu dítěte, je nutné, aby toto blaho a ochrana byly zajištěny ze strany společnosti a státu. To je hlavním důvodem existence sociálně-právní ochrany dětí. Veškeré státní zásahy do rodiny by však měly odrážet skutečnost, že rodina je nejvhodnějším prostředím pro výchovu a rozvoj dítěte.

Zákon o rodině pod sociálně-právní ochranou dětí rozumí ochranu práva dítěte na příznivý vývoj, řádnou výchovu a ochranu svých oprávněných zájmů. Sociálně-právní ochranou dětí se však také rozumí předcházení vzniku ohrožení dítěte nebo narušení jeho zdravého vývoje a působení k obnovení narušených funkcí rodiny (zákon o sociálně právní ochraně dětí). Cílem sociálně-právní ochrany dětí je blaho dítěte.

Sociálně-právní ochranu dětí zajišťují příslušné orgány, jimiž jsou krajské úřady, obecní úřady, ministerstva, soudy, další státní orgány a právnické a fyzické osoby jsou-li výkonem sociálně-právní ochrany pověřeny. Jejich úkolem je zejména zjišťovat případy ohroženého nebo narušeného vývoje nebo výchovy dětí. Jsou povinny činit opatření k odstranění jejich příčin a důsledků, zejména opatření směřující k ochraně dětí před tělesným nebo duševním násilím a zanedbáváním¹⁹.

¹⁹ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 155.

Každý (jednotlivec i organizace) je oprávněn upozornit na závadné chování dětí jejich rodiče. Každý také může na takové chování dětí nebo na vážné porušení práv a povinností rodičů upozornit orgán sociálně-právní ochrany dětí, soud nebo jiný oprávněný orgán.

Pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany jsou oprávněni navštívit dítě v prostředí, kde žije, zjistit v jeho bydlišti, škole nebo na pracovišti, zda je o něj náležitě pečováno, a vyšetřit výchovné poměry. V případě nutnosti mohou být přijata výchovná opatření:

- napomenutí dítěte, rodiče nebo osoby, která narušuje jeho řádnou výchovu,
- dohled nad dítětem, který je vykonáván za součinnosti školy, občanských sdružení aj.,
- uložení omezení pro nezletilého, která mají zabránit působení škodlivých vlivů, zejména omezení návštěvy podniků a zábav pro něj nevhodných.

Jestliže výchovná opatření nevedou k nápravě a jestliže je výchova dítěte vážně narušena (např. zanedbávání povinností rodičů, obtížně vychovatelné dítě), vážně ohrožena (např. úmrtí rodičů) nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit, může soud nařídit ústavní výchovu (může být nařízena i bez předchozích výchovných opatření). Soud se přitom musí zabývat otázkou, zda výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí, která má přednost před výchovnou ústavní. Ústavní výchova zaniká rozhodnutím soudu, a to tehdy, jestliže pominuly důvody pro její nařízení, nebo dosažením zletilosti dítěte (poté může být soudem prodloužena maximálně o rok).

Ústavní výchova se vykonává podle věku dítěte v kojeneckých ústavech (do jednoho roku věku, spadají do rezortu zdravotnictví), v dětských domovech zřízených jako zdravotnická zařízení (od jednoho do tří let, spadají do rezortu zdravotnictví) a v dětských domovech zřízených jako školská zařízení (od tří do osmnácti let, spadají do rezortu školství) nebo ústavech sociální péče pro děti postižené (různí zřizovatelé – MPSV ČR, kraj, město, obec, církev). Pro výchovu obtížně vychovatelné mládeže existují speciální výchovná zařízení (u dětí s poruchami chování, spadají do rezortu školství), která jsou diferencována podle věku, pohlaví, stupně obtížnosti výchovy a podle mentální úrovně mládeže. O tom, zda bude dítě umístěno do dětského domova nebo do speciálního výchovného zařízení, se rozhoduje

v diagnostickém ústavu²⁰ (spadají do rezortu školství). Dítěti, které spáchalo trestný čin, pak může být nařízena výchova ochranná.

Rozdělení ústavních zařízení určených pro náhradní výchovu dítěte v průběhu jeho dospívání mezi tři rezorty (MŠMT ČR, MZ ČR a MPSV ČR) má za následek rozdělování sourozenců podle věku a zdravotního stavu, velmi časté střídání pečujícího personálu a velký nedostatek podnětů u dětí do tří let.

K institutům sociálně-právní ochrany dětí, které slouží k ochraně jejich zájmů, patří také poručenství a opatrovnictví.

Základní rozdíl mezi opatrovnictvím a poručenstvím spočívá v tom, do jaké míry tyto instituty nahrazují, resp. zabezpečují výkon těch práv a povinností, která jinak náleží rodičům. Zatímco opatrovník vykonává buď krátkodobě nebo dlouhodobě pouze část oprávnění, které by jinak příslušely rodičům, poručník je zákonným zástupcem dítěte namísto rodičů, je tedy ustanovován tehdy, jestliže rodiče nejsou zákonnými zástupci dítěte, a to z důvodů, které jsou stanoveny v zákoně o rodině.

Opatrovník je nezletilému dítěti ustanovován k ochraně jeho dílčího zájmu (např. ohrožení majetkových zájmů dítěte). V tomto směru dochází k faktickému nebo právnímu omezení některého oprávnění rodičů, rodičovská práva jako celek však zůstávají zachována.

Poručník je dítěti ustanovován tehdy, jestliže rodiče nejsou nositeli rodičovských práv a dlouhodobě tedy nahrazuje původní právní vztah mezi rodiči a dětmi, ve své podstatě jde o jeden z rodině-právních vztahů. Poručník je tedy soudem ustanovený zákonný zástupce dítěte, jehož základním úkolem je zabezpečit ochranu všech zájmů dítěte namísto rodičů. Úkolem poručníka je nezletilého vychovávat, zastupovat a spravovat jeho majetek místo rodičů. Ani funkce poručníka však nezakládá vyživovací povinnost k dítěti. Jakékoliv rozhodnutí poručníka v podstatné věci týkající se dítěte vyžaduje schválení soudu.

Opatrovník i poručník jsou ustanovováni soudem z úřední povinnosti, jakmile jsou pro jejich ustanovení splněny zákonné podmínky.

²⁰ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 156.

Trestně-právní ochrana dětí v České republice

Ochrana rodiny a mládeže je zajišťována rovněž v oblasti trestně-právní. Stát má zájem na zdravém rozvoji dětí, mládeže rodiny, a proto musí postihovat veškeré jednání, které proti takovému rozvoji směřuje. Trestné činy proti rodině a mládeži upravuje zejména hlava šestá trestního zákona (zákon č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů); některé trestné činy spadají také do oblasti trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti.

Do vymezeného okruhu lze proto zařadit trestné činy: opuštění dítěte, zanedbání povinné výživy, týrání svěřené osoby, únos, obchodování s dětmi, ohrožování mravní výchovy, podávání alkoholických nápojů mládeži, podávání anabolických látek mládeži, pohlavní zneužívání.²¹

V trestním právu je zahrnuta i trestní odpovědnost mladistvého a ochrana práv mladistvého pachatele, a to zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), který obsahuje normy hmotně právního i procesně právního charakteru týkající se trestní odpovědnosti mladistvých a trestního řízení vedeného proti nim²². Tento zákon nabyl účinnosti 1.1.2004.

2.3 Činnost veřejného ochránce práv

Český veřejný ochránce práv²³ byl zřízen zákonem č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv (dále také zákon). Návrh zákona schválila Poslanecká sněmovna PČR těsnou většinou dne 4. 11. a Senát dne 8. 11. 1999. Zákon, kterým se zavedl do českého právního řádu zcela nový a atypický institut, byl přijat v podobě značně odlišné od původních návrhů, které nebyly přijaty v roce 1993. Bohatých zahraničních zkušeností z činnosti tradičních institucí ombudsmanského typu bylo možno při přípravě zákona využít jen rámcově, neboť jejich česká varianta v podobě veřejného ochránce práv vznikala v relativně odlišném právním

²¹ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva.* 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 162.

²² http://cs.wikipedia.org/wiki/Trestn%C3%AD_pr%C3%A1vo, 15.2.2009

²³ <http://www.ochrance.cz/ombudsman/obecne.php>

a společenském prostředí. Zákon zachovává zásadní ombudsmanské principy, v některých otázkách však šel vlastní cestou.

Jedním z významných argumentů pro přijetí zákona, který vznikl uprostřed polemik a opakovaných pochybností o jeho smyslu, bylo mj. stanovisko Výboru ministrů členských států Rady Evropy, který v Doporučení R/85/13 o instituci ombudsmana, a přiměřeně také v Doporučení R/97/14 o ustavení celostátních institucí pro lidská práva, vyzývá, aby členské státy zvážily zřízení ombudsmana nebo institucí ombudsmanského typu zejména tam, kde došlo k prudkým společenským a politickým změnám, transformaci ekonomiky nebo násilným událostem válečného typu, a tím k ohrožení lidských, hospodářských sociálních a kulturních práv.

Instituce ombudsmanského typu podle zahraničních zkušeností také odstraňují či zmírňují nespokojenost občanů se stavem správy věcí veřejných pramenící z negativní zkušenosti v případech, kdy úředník vykonává vůči občanům mocenské pravomoci státu. S určitou mírou zjednodušení lze konstatovat, že znevýhodnění občana oproti správnímu aparátu vyplývá ve velké míře ze samotné podstaty těchto vztahů. Občan totiž zpravidla citlivě vnímá situace, v nichž se, ať oprávněně nebo domněle, cítí opomíjen, přehlížen či ponížen, neboť často neví, kde a jakým způsobem se domáhat uspokojení svých práv či zájmů. Na rozdíl od specializovaného úředníka totiž nemá dostatek informací a odborných znalostí. Když odhlédneme od klasických procesních nástrojů ochrany systémem soudním věc. správního soudnictví, jehož složitost, nákladnost, zdlouhavost a mnohdy i účinnost byla a je předmětem řady diskusí, je možno využít pouze vnitřní kontroly státní správy, ta se však často ukazuje jako nedostačující. Na rozdíl od opravných institucí soudního typu působících k nápravě pouze v případech, kdy je zjištěn nesoulad s právními předpisy, může veřejný ochránce práv zjednat nápravu i tehdy, kdy jednání úřadu je po právu, ale je jinak nesprávné, nepřiměřené či nespravedlivé nebo je příslušný správní orgán nečinný.

Působením ombudsmana jako vnějšího, nezávislého, bezplatného, relativně operativního a co nejméně formálního institutu, jehož hlavní funkcí je zajištění ochrany práv a oprávněných zájmů právě v oblastech, kde se občan či jiný subjekt střetává s úřady státní správy, může být jejich nevýhodné postavení významnou měrou vykompenzováno. Ochránce je navíc schopen mnohdy úspěšně působit mezi zúčastněnými stranami v klasické pozici mediátora. Ze zahraničních zkušeností také vyplývá, že sama existence ombudsmana působí i plošně preventivně, neboť úřady i úředníci vykonávající státní správu si musejí být při jejím výkonu vědomi, že když

účastník nebude s jejich jednáním, postupem či rozhodnutím spokojen, mohou se dostat do situace, kdy budou nuceni svoje jednání či postupy zdůvodňovat a obhájit.

Veřejný ochránce práv nemá k dispozici v podstatě žádné přímé donucovací prostředky. Nápravu požaduje po státním orgánu, který se pochybení dopustil, neučiní-li tak, po orgánu nadřízeném, příp. předloží věc vládě. Jeho úkolem není měnit či nahrazovat rozhodnutí dotčeného orgánu státní správy, ale požadovat, aby k nápravě byly využity vlastní kontrolní, nápravné a sankční zákonné pravomoci.

V jednotlivých případech stěžovatelů je o konkrétních citlivých skutečnostech, které se při své činnosti dozví, veřejný ochránce práv vázán mlčenlivostí, v obecné rovině je však o své činnosti a poznatcích povinen soustavně informovat veřejnost. Velmi účinným sankčním oprávněním veřejného ochránce práv je však sankce v podobě informování veřejnosti o pochybení konkrétního úřadu. O své činnosti také pravidelně čtvrtletně informuje Poslaneckou sněmovnu.

Zákon ukládá veřejnému ochránci práv nejen přispívat k nápravě pochybení úřadů či institucí vůči konkrétnímu občanu, ale také získané poznatky zobecňovat a navrhnout systémová opatření k nápravě vedoucí ke změně původních příčin pochybení. Přispívá tím k všeobecnému zkvalitnění výkonu veřejné správy, resp. ke zlepšení jejího působení vůči všem osobám. Zevšeobecnění poznatků vyplývajících z jeho činnosti v tom kterém roce působení předkládá veřejný ochránce práv ve svých souhrnných zprávách Poslanecké sněmovně. Zpráva je zasílána také Senátu, prezidentu republiky, vládě, ministerstvům a dalším správním úřadům s celostátní působností. Vedle podrobných informací o činnosti ochránce tyto zprávy obsahují upozornění na problémy, které veřejný ochránce práv zjistil, které považuje za příčinu nespokojenosti stěžovatelů se stavem legislativy, s poruchami ve správě věcí veřejných a v obecné rovině pak za příčinu ztížení přístupu občanů k uspokojení práv a oprávněných zájmů, resp. v nemožnosti se práv domoci. Naslouchajícímu zákonodárci tak signalizuje nedostatky, které je třeba řešit. Koncepce právní úpravy české podoby ombudsmana je založena na principu výlučné pravomoci a odpovědnosti veřejného ochránce práv za nezávislý a nestranný výkon funkce, proto je zákon koncipován monokraticky.

Zákon upravuje právní postavení a pravomoci veřejného ochránce práv jako veřejného činitele. Je volen Poslaneckou sněmovnou z kandidátů, z nichž po dvou navrhuje prezident republiky a Senát. Funkční období ochránce je šestileté a může být zvolen pouze na dvě po sobě jdoucí funkční období. Ochráncem může být zvolen

každý, kdo je volitelný do Senátu (občanství České republiky, právo volit a dosažení věku 40 let). Nesmí být členem žádné politické strany nebo hnutí ani nesmí vykonávat jiné funkce či výdělečnou činnost. Výkonu funkce se ujímá složením slibu do rukou předsedy Poslanecké sněmovny, které také za výkon funkce odpovídá.

Zástupce veřejného ochránce práv je volen stejným postupem a při splnění stejných podmínek jako ochránce, taktéž funkční období je totožné. Zástupce je vybaven plnými kompetencemi ochránce v době jeho nepřítomnosti, dalšími pak v rozsahu, v němž jsou mu svěřeny ochráncem.

Kancelář, která činnosti ochránce napomáhá, vzniká z jeho vůle, neboť zákon obsahuje pouze rámcové vymezení náplně činnosti Kanceláře ochránce, která „plní úkoly spojené s odborným, organizačním a technickým zabezpečením“ jeho činnosti a zmocnění ochránce (pouze ochránce) k vydání Statutu, v němž upraví podrobnosti o její organizaci a konkrétních úkolech.

Působnost veřejného ochránce práv v oblasti sociálně-právní ochrany dětí má řadu specifík. Od ostatních oblastí veřejné správy, kterými se veřejný ochránce práv zabývá, se liší především svou výlučností spočívající v individualitě každého případu. Svou podstatou jde totiž o problémy veskrze lidské, člověčí, na které se měřítko zákona vyjádřená v jednotlivých paragrafech jen velmi obtížně uplatňují.

Článek třetí Úmluvy jasně stanoví, že státy, které jsou smluvní stranou, se zavazují zajistit dítěti takovou ochranu a péči, jaká je nezbytná pro jeho blaho, přičemž berou ohled na práva a povinnosti jeho rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za ně odpovědných, a činí pro to všechna potřebná zákonodárná a správní opatření.

Společenská situace v posledních padesáti letech je poznamenána obsahovým posunem některých typů konfliktů. Typickým projevem substituce konfliktních situací je přesun právních konfliktů v partnerských vztazích z oblasti původně citové, posléze majetkové do oblasti sporů o rozsah práv a povinností k nezletilým dětem. Ve velké většině případů lze vytipovat, zda skutečně jde o konflikt náhradní, avšak o to úpornější a těžko smiřitelný.

Veřejný ochránce práv proto považuje za svoji povinnost zobecňovat a prezentovat poznatky ze své činnosti v této oblasti nejen ve své každodenní práci, ale i formou bilance poznatků a zkušeností získaných při vyřizování několika set stížností, se kterými se jednotliví občané na ochránce obrátili.

Aby veřejný ochránce práv pomohl občanům i úřadům orientovat se v problematice sociálně-právní ochrany dětí, rozhodl se vydat sborník, který je možné nalézt na internetové adrese, uvedené jako poznámka pod čarou. Jeho text sestává z obecného úvodu, přehledu nejvýznamnějších soudních rozsudků a vybraných stanovisek veřejného ochránce práv z oblasti sociálně-právní ochrany dětí.²⁴

2.4 Dílčí závěr

Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, za naplnění Úmluvy zodpovídá stát.

Adekvátními způsoby vnitrostátní implementace bývá proto přijímání obecných opatření legislativních i exekutivních. Často jde o velmi složité problémy, které ani nelze okamžitě řešit (též s ohledem na ekonomické možnosti státu). Řešení nejsou triviální a mnohdy přichází v úvahu více variant. Jde však o to, aby problémy byly objektivně zmapovány a na řešeních se průběžně pracovalo. Naplnění jednoho článku Úmluvy nic neřeší, není-li pochopen celek a není-li změna systémová.

Situace v české republice se po vstupu do EU, oproti předcházejícímu období, nikterak výrazně nezměnila. Zprávy o stavu lidských práv opakovaně kritizují jednak nepříznivou situaci ve výkonu sociálně-právní ochrany dětí a jednak nadužívání systému ústavní výchovy. Výkon sociálně-právní ochrany dětí dlouhodobě trpí nedostatkem finančních prostředků a sociálních pracovníků/pracovnic. Následně je pak nedostatečná samotná práce s rodinou dítěte, a to zejména terénní sociální práce. Ta vzhledem k omezeným kapacitám sociálních pracovníků často přestává okamžikem nařízení ústavní výchovy dítěte bez dalšího úsilí o sanaci rodiny, jež je nezbytným předpokladem úspěšného návratu dítěte domů.

Veřejný ochránce práv se opakovaně zabývá podněty, jejichž předmětem jsou stížnosti na činnost či nečinnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Jedná se většinou o stížnosti rodičů, kterým nebylo dítě svěřeno do péče, a druhý rodič jim brání ve styku s ním, dále o stížnosti rodičů, ale i prarodičů na postup orgánů sociálně-právní ochrany dětí při podávání návrhu soudu na vydání předběžného opatření nebo návrhu na nařízení ústavní výchovy, kdy podle názoru stěžovatelů pro takovýto krok nebyly dány důvody. Objevují se i podněty, v nichž rodiče žádají o to, aby došlo k návratu dítěte z ústavního

²⁴ <http://www.ochrance.cz/dokumenty/dokument.php?back=/cinnost/sbornik.php&doc=864>

zařzení do rodiny, aby osoby, které mají děti soudem svěřené do péče, nebo i pěstouni respektovali právo dítěte na styk se svými biologickými rodiči.²⁵

Při šetření podnětů se veřejný ochránce práv nejčastěji setkává s těmito nedostatky v činnosti a postupu orgánů sociálně-právní ochrany dětí²⁶:

- nedostatečné působení na dítě a rodiče, včetně poradenské činnosti dle ustanovení § 11 zákona o sociálně-právní ochraně dětí;
- nedostatečné působení na rodiče, aby plnili povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti [§ 10 odst. 1 písm. b) a c)], častá absence poskytnutí informací o právech a povinnostech jak dítěte, tak rodičů a zejména o následcích jejich jednání (např. bránění druhému rodiči v kontaktu s dítětem);
- nedostatečná aplikace ustanovení § 12 zákona o sociálně-právní ochraně dětí, např. absence jednání s oběma rodiči, snaha v rámci těchto setkání za účasti orgánu sociálně-právní ochrany dětí podnítit rodiče k uzavření mimosoudní dohody; přímé poučení otce nebo matky, aby nezasahovali do zákonem garantovaných rodičovských práv druhého z nich, nebo poučení rodičů o právech nezletilých apod.);
- nedůsledné vedení spisové dokumentace, které vede k nepřezkoumatelnosti sociální práce s rodinou;
- nevyužíváním možnosti vyplývající z novely č. 134/2006 Sb. – tj. ustanovení § 12, jenž umožňuje orgánu péče o dítě nařídít rodičům povinnost navštívit specializovanou rodinnou či pedagogicko-psychologickou poradnu;
- nepodchycení situace v problematických rodinách v raném stadiu a absence následné sociální práce – jakkoli se může rodina jevit jako „problematická“ a těžko komunikující, je třeba klást důraz na poskytování preventivní a poradenské pomoci a včasné detekování možných patologických jevů v rodině a následné okamžité přijetí výchovných opatření dle zákona o sociálně-právní ochraně dítěte;
- absence systému sociální práce, tzn. vytvoření individuálního aktivizačního programu pro rodinu za spolupráce jejích členů, včetně poučení o možných sankcích za jeho neplnění, resp. návaznosti výchovných opatření.

²⁵ <http://www.ochrance.cz/dokumenty/dokument.php?back=/cinnost/sbornik.php&doc=864>

²⁶ <http://www.ochrance.cz/documents/doc1197532465.pdf>, s. 26-27.

3. Náhradní rodinná péče a ústavní výchova

3.1 Historie právní úpravy osvojení v České republice od r. 1918

Po vzniku samostatného československého státu v r. 1918 platilo stále na základě tzv. recepční normy č. 11/1918 Sb. na území českých zemí právo rakouské (na rozdíl od Slovenska a Podkarpatské Rusi, kde platilo právo uherské). Otázky náhradní rodinné péče upravovalo rodinné právo, jako součást občanského práva, upravené rakouským všeobecným občanským zákoníkem. Tento stav trval až do roku 1928, kdy byl přijat zákon č. 56/1928 Sb., o osvojení, účinný od 16.4.1928 do 31.12.1949. Tyto právní předpisy hovořily o osvojení jako o poměru nápodobnému poměru mezi rodiči a dětmi, přičemž bylo možné osvojit i osobu zletilou. Osvojit neboli přijmout za vlastní mohla pouze osoba (osoby), která sama neměla vlastní manželské děti. Osvojení podle zákona č. 56/1928 Sb. bylo založeno na smluvním principu a jeho hlavním účelem nebylo zajištění výchovy dítěte, ale spíše zajištění přechodu majetku. Osvojení tak vznikalo na základě smlouvy o osvojení, která musela být schválena soudem. Smlouva o osvojení měla formu veřejné listiny, notářsky nebo soudně ověřené, která neměla být jakkoliv časově podmíněna. Smlouva nabývala účinnosti dnem jejího schválení poručenským soudem nebo okresním soudem osvojitele.

K osvojení bylo potřeba souhlasu rodičů dětí, přičemž soud mohl udělení souhlasu s osvojením odepřít v případě, že:

- nebyly splněny podmínky k osvojení dané zákonem, nebo
- smlouva nebyla ku prospěchu dítěte, resp. nesvéprávného osvojence, nebo
- osvojení nemanželského osvojence mohlo vést k rozvratu manželství.

Osvojit dítě nemohli manželé, kteří měli vlastní děti nebo děti postavené na roveň dětem narozeným v manželství, ženy, které porodily dítě mimo manželství, a osoby, které nedosáhly 40 let věku, pokud se nejednalo o osvojení vlastního nemanželského dítěte. Zákon umožňoval osvojení i zletilé osoby a vdané ženy (se souhlasem jejího manžela). Osvojením nesměly být ohroženy majetkové zájmy vlastních dětí osvojitele. Osvojené dítě nabývalo domovského práva osvojitele.

V případě, že rodiče na osvojení dítěte měli rozdílný názor, tedy zda udělí souhlas s osvojením, či nikoliv, rozhodl názor otce. Zákon také stanovil, že osvojenec přichází přímo ze zákona pod otcovskou moc osvojitele. Vyživovací povinnost

nepřecházela automaticky osvojením na osvojitele, ale v případě, že osvojitelé nebyli schopni osvojenému dítěti zajistit slušnou výživu, zůstávala vyživovací povinnost stále na původní rodině. Osvojitelé také nenabývali žádných právních nároků na případný majetek osvojeného dítěte, ten v případě smrti osvojence nebo vzdání se majetku nabývali potomci osvojence.

Ke zrušení osvojení mohlo dojít dohodou všech účastníků, ale také v případě závažných důvodů rozhodnutím soudu nebo kombinací těchto důvodů.

Koncem roku 1949 byl přijat zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, který sice odrážel tehdejší dobu, ale též přinesl určitý pozitivní posun v procesu osvojení. Především zakotvil rovnoprávné postavení žen a mužů a dětí narozených v manželství a mimo ně. Na rozdíl od prvorepublikové úpravy osvojení, která obsahovala možnost osvojit i zletilou osobu, tento nový zákon stanovil, že osvojit lze jen nezletilé dítě a osvojení musí být dítěti ku prospěchu. Tato zásada je obsažena v právním řádu České republiky dosud. Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, také neobsahoval nejnižší věkovou hranici pro osvojitele a neurčoval věkový rozdíl, jaký by měl být respektován mezi osvojencem a osvojitelem.

Osvojení vznikalo na základě návrhu osvojitele rozhodnutím soudu a dítě si mohlo se souhlasem osvojitele k nově nabytému příjmení po osvojiteli připojit svoje dosavadní příjmení.

Ani podle tohoto zákona nepřecházela na osvojitele automaticky vyživovací povinnost vůči osvojenci. Pokud osvojitel nemohl vyživovací povinnosti dostát, musela vyživovací povinnost plnit nadále původní rodina.

Zrušit osvojení mohl soud na návrh osvojence nebo osvojitele, avšak pouze ze závažných důvodů a též jejich dohodou za předpokladu, že osvojenec dosáhl zletilosti.

V roce 1958 byl přijat zákon č. 15/1958 Sb., o změně předpisů o osvojení, který novelizoval zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, a též zákon č. 142/1950 Sb., o řízení ve věcech občanskoprávních (občanský soudní řád). Novela upravila tzv. nezrušitelné osvojení, stanovila, že příbuzenský vztah mezi osvojencem a osvojitelem vznikne zápisem osvojitele do matriky namísto původních rodičů osvojence, zpřesnila a zpřísnila podmínky vzniku osvojení, včetně vyživovací povinnosti osvojence vůči původní rodině. Ta podle této novely osvojením zanikla a rodiče osvojence ztráceli nárok se se svým dítětem stýkat. Stále však zůstala

zachována vyživovací povinnost původní rodiny v případech, kdy osvojitel nebyl schopen vyživovací povinnosti vůči osvojení dostát.

V důsledku přijetí nové ústavy v roce 1960 došlo k rozsáhlým a zásadním změnám v právním řádu a tedy i ke změnám v právu rodinném. Koncem roku 1963 byl přijat nový zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, účinný od 1.4.1964, který po několika novelách platí dodnes. K zásadním změnám v právní úpravě osvojení došlo tedy nejen novým zákonem o rodině, ale též novelou zákona o rodině č. 91/1998 Sb., jež nabyla účinnosti 1.8.1998.

Novelou sice nedošlo ke změnám v principech, na kterých je osvojení postaveno, ale ke zpřesnění některých zásadních otázek, procesních postupů a také k promítnutí mezinárodních smluv²⁷

3.2 Náhradní rodinná péče a ústavní výchova z hlediska současné legislativy

Náhradní rodinná péče je institut sociálně-právní ochrany dětí určený dětem, které z různých důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní biologické rodině. Jejím účelem je poskytnout těmto dětem přechodnou či dlouhodobou péči co nejvíce se podobající péči rodinné, pokud možno při zachování vazby dítěte s původní rodinou v maximální možné míře.²⁸

Náhradní rodinnou péčí je možné definovat jako sociální opatření ve prospěch dítěte, o něž se jeho vlastní rodiče nemohou nebo nechtějí starat, anebo z vážných důvodů není žádoucí, aby se starali. Má dítěti úplně nebo částečně opuštěnému umožnit, aby vyrůstalo v rodinném prostředí, které by uspokojovalo jeho základní psychické potřeby, harmonicky rozvíjelo jeho osobnost a připravovalo je pro uspokojivé společenské zařazení.²⁹

Náhradní rodinnou péčí upravuje především zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů a dále pak zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, který podrobně upravuje zprostředkování

²⁷ NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2004, 160 s. ISBN 80-86131-56-4, s. 8-9.

²⁸ <http://www.ochrance.cz/documents/doc1197532465.pdf>, s. 82.

²⁹ MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*. 1. vyd. Praha: Galén, 1994, 214 s. ISBN 80-85824-06-X, s. 166.

osvojení a pěstounské péče a spolupráci institucí, které při zprostředkování a rozhodování o osvojení působí.

Podle § 45 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, může soud, vyžaduje-li to zájem dítěte, svěřit dítě do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, jestliže tato osoba poskytuje záruku jeho řádné výchovy a se svěřením dítěte souhlasí. Při výběru vhodné osoby dá soud zpravidla přednost příbuznému dítěte.

Soud může svěřit dítě do **pěstounské péče** fyzické osobě (dále jen „pěstoun“), jestliže zájem dítěte vyžaduje svěřením do takové péče a osoba pěstouna poskytuje záruku řádné výchovy dítěte³⁰.

Pěstounská péče je³¹ státem garantovaná forma náhradní rodinné péče, která zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu těm, kteří se ho ujali. Dítě může být svěřeno do pěstounské péče fyzické osobě nebo do společné pěstounské péče manželů. Jediným rozhodujícím činitelem z hlediska právního je tu zájem dítěte. Svazek pěstounů s dítětem je podstatně volnější, než je tomu při osvojení, což – jak dále uvidíme – má některé nevýhody, ale kupodivu také některé přednosti. Osoba pěstouna musí poskytovat záruku řádné výchovy dítěte. Pěstoun má právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti jen v běžných věcech – k výkonu mimořádných záležitostí (např. vyřízení cestovního dokladu) žádá souhlas zákonného zástupce dítěte. Pěstounskou péčí nevzniká příbuzenský vztah dítěte s pěstouny a jejich příbuznými. Nejsou sice podloženy právními normami, přesto se tyto vztahy obvykle neformálně vytvářejí a udržují.

Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu. Z vážných důvodů může soud rozhodnout také o zrušení pěstounské péče. Soud je oprávněn stanovit pěstounovi povinnost podávat o výkonu pěstounské péče pravidelné zprávy soudu.

Dítěti v pěstounské péči zůstává nejdříve příjmení po vlastních rodičích, později je však možno zažádat na matrice o jeho změnu. Také styk původních rodičů s dítětem není vyloučen – v některých případech však může být rozhodnutím soudu i podstatně omezen. Je-li dítě svěřeno do pěstounské péče ve věku, kdy je schopno posoudit její obsah, má být zajištěno také jeho vyjádření.

³⁰ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, § 45a odst. (1)

³¹ MATĚJČEK, Z., KOLUCHOVÁ, J., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., BENEŠOVÁ, L. *Osvojení a pěstounská péče*. 1. vyd. Praha: Portál 2002, 152 s. ISBN 80-7178-637-3, s. 16.

V praxi se uplatňují dva typy pěstounské péče:

Individuální pěstounská péče probíhá v běžném rodinném prostředí, tj. s pěstounkou a pěstounem, kteří většinou mají své vlastní děti nebo již děti vychovali.

Skupinová pěstounská péče se děje v „zařízeních pro výkon pěstounské péče“, což jsou velké pěstounské rodiny, někdy i s vlastními dětmi pěstounů a dalšími třeba 4-6 nebo i více dětmi přijatými.

Jiným takovým „zařízením pro výkon pěstounské péče“ jsou SOS dětské vesničky, kde je pěstounskou péčí pověřena sama matka-pěstounka. Ta mívá většinou ku pomoci další osobu, které se říká „teta“ a která matce pomáhá při vedení domácnosti a výchově dětí. Matka-pěstounka se svěřenými dětmi bydlí v samostatném domečku. Skupina 10-12 takových domečků představuje Vesničku. Rodinu v domečku tvoří tedy matka-pěstounka a zpravidla 6 a více dětí různého pohlaví a věku. Často jsou to sourozenci pocházející z jedné vlastní rodiny, která z nějakého důvodu ve svých funkcích selhala.

Na rozdíl od osvojení zaniká pěstounská péče dosažením zletilosti dítěte, tj. v 18 letech. Může být ovšem zrušena i rozhodnutím soudu, ale to jen z velmi závažných důvodů. Právně neřešenou otázkou zůstává, jak zajistit budoucnost dítěte po 18. roce věku, kdy dosáhlo zletilosti, ale ne ještě plné společenské samostatnosti. Možností je několik a SOS dětské vesničky i velké pěstounské rodiny se s tímto problémem různě vyrovnávají.

Poručenství³². Novela zákona o rodině vnesla do právní úpravy staronový institut poručenství. Soud ustanoví dítěti poručníka v případě, že:

- rodiče dítěte zemřeli,
- byli zbaveni rodičovské odpovědnosti,
- byl pozastaven výkon jejich rodičovské odpovědnosti nebo
- nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu (a proto nejsou nositeli rodičovské odpovědnosti).

³² MATĚJČEK, Z., KOLUCHOVÁ, J., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., BENEŠOVÁ, L. *Osvojení a pěstounská péče*. 1. vyd. Praha: Portál 2002, 152 s. ISBN 80-7178-637-3, s. 17.

Pokud poručník péči o dítě osobně vykonává, má on i dítě nárok na totéž hmotné zabezpečení, jako by šlo o pěstounskou péči. Poručník je zákonným zástupcem dítěte. Mezi ním a dítětem však ze zákona nevzniká takový poměr, jaký je mezi rodiči a dítětem.

Zákon stanoví rozsah práv a povinností poručníka k dítěti takto:

- výchova dítěte,
- zastupování dítěte,
- správa majetku dítěte.

Výkon této funkce je pod pravidelným dohledem soudu, a to nejen pokud jde o správu majetku dítěte, ale i co se týká jeho výchovy. Poručník podává soudu zprávy o osobě poručence, zpravidla v ročních intervalech. Jakékoli rozhodnutí poručníka v podstatné věci týkající se dítěte vyžaduje schválení soudem.

Opatrovnictví³³ je další užívaný pojem v náhradní rodinné péči. O ustanovení opatrovníka rozhoduje soud usnesením, v němž vymezí rozsah jeho práv a povinností vůči dítěti, a to vždy s ohledem na důvod, pro který byl dítěti opatrovník ustanoven. Opatrovník je dítěti ustanoven např. při řízení o osvojení. Opatrovník vykonává pouze některá rodičovská práva stanovená soudním rozhodnutím – není však zákonným zástupcem dítěte.

Opatrovník ve srovnání s poručníkem nahrazuje rodiče pouze v omezeném rozsahu, dílčím způsobem vykonává některá práva a povinnosti rodičů.

Soud může rovněž rozhodnout o **osvojení** dítěte, a to na návrh osvojitele. **Osvojení je**³⁴ z hlediska právního, pediatrického a sociálního, rovnocenný institut rodičovství, co se týče zájmu a blaha dítěte. Zájem dítěte se však může v různých časových úsecích jeho života měnit, ale musí být vždy nadřazen zájmu dospělých, v konkrétním případě osvojitelů. Význam některých vědních disciplín v určitém časovém úseku života osvojeného dítěte narůstá a jiné disciplíny ustupují do pozadí.

³³ MATĚJČEK, Z., KOLUCHOVÁ, J., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., BENEŠOVÁ, L. *Osvojení a pěstounská péče*. 1. vyd. Praha: Portál 2002, 152 s. ISBN 80-7178-637-3, s. 18.

³⁴ NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2004, 160 s. ISBN 80-86131-56-4, s. 129-130.

Vždy však osvojení bude vysoce odborná, multidisciplinární činnost, kterou budou provádět erudovaní specialisté.

Proto je velmi obtížné i definování zájmu dítěte, mělo by však vycházet z nejnovejších vědeckých výzkumů v různých oblastech, které život člověka zkoumají (lékařství, psychologie, právo, sociologie atd.), na jedné straně a na druhé straně by mělo vycházet z určitých kulturních a morálních zvyklostí v dané společnosti. Jedná se zejména o vžitou představu rodiny, rodičovské role, rozdělení výchovných rolí v rodině atd. na zájem dítěte lze tak nahlížet z několika úhlů. Pro potřeby náhradní rodinné péče charakterizujeme zjednodušeně zájem dítěte jako uspokojování fyzických a psychických potřeb, které se během života mění.

Děti, které nemohou žít z různých důvodů ve vlastní biologické rodině (ať již krátkodobě, či dlouhodobě), potřebují ve většině případů ze všeho nejvíce individuální péči. Taková péče je zahrnuta do širšího pojmu náhradní rodinné péče. Právně však rodinná péče ani pojem rodiny není vymezen, což má za následek, že do obsahu pojmu rodinná péče a rodina si každý člověk promítá především svou vlastní zkušenost.

Pro další zdravý vývoj dětí bez vlastní rodiny je nutné co nejpřesněji diagnostikovat jejich situaci a určit další optimální výchovné podmínky.

Osvojení je optimální formou náhradní rodinné péče pro děti, které jejich rodiče opustili, zemřeli, případně byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti. Institut osvojení se vyvíjí a mění shodně, jako se mění a vyvíjejí subjekty osvojení, tedy žadatelé a děti, vlivem společenských podmínek.

S ohledem na mezinárodní závazky v oblasti ochrany práv dítěte, kterými je Česká republika vázána, se stala nepodkročitelnou hranice 6 týdnů od porodu k vyjádření souhlasu rodičů s osvojením dítěte. Tím se právně znemožnilo umístit dítě do náhradní rodiny ihned po porodu. Jedná se však o formální znemožnění umístit dítě do rodiny před uplynutím této lhůty, jak dokazují některé příklady z praxe. Přes veškeré výhrady je však zcela zřejmé, že takové opatření je ku prospěchu osvojovaných dětí, a zároveň že chrání i biologickou matku před případnými neuváženými kroky v oblasti osvojení.

Stát vstupuje do takového zprostředkování osvojení, kde nedošlo ke kontaktu mezi žadatelem a dítětem, tedy tam, kde neexistují žádné vazby. Jedná se o tzv. zprostředkování anonymní, bez vztahu ke konkrétním žadatelům. Úloha státu v takovém zprostředkování je velmi významná především proto, že zajišťuje dítěti perspektivní a plnohodnotný život v rodině.

Zprostředkováním osvojení se poskytuje žadatelům a dětem specifická nezisková pomoc. Nejedná se však o žádnou charitativní činnost, která by řešila okamžitou situaci dětí a žadatelů. Osvojením se vytváří dlouhodobé vztahy a vazby v oblasti práva, citových a sociálních vazeb dětí a žadatelů. Tyto vazby existují v dlouhém časovém úseku a mají dalekosáhlé důsledky.

Proces zprostředkování nemůže být uměle urychlen, a to ani z takových důvodů, jako je snaha minimalizovat citovou deprivaci dítěte.

V době, než se rodiče definitivně a zodpovědně rozhodnou pro osvojení svého dítěte, může již probíhat celá řada anamnestických procesů, jejichž výsledky budou důležité při stanovení optimální formy náhradní rodinné péče pro dítě.

Zprostředkování osvojení ve většině případů začíná vyhledáváním vhodného dítěte k osvojení dospělou osobou, která chce uspokojit svoji vlastní potřebu rodičovství a vytvoření úplné rodiny. I tehdy zůstává prioritou zájem a blaho dítěte, tj. uspokojování potřeb dítěte v optimální míře a ve správném čase. Principem úspěšného osvojení by tedy měla být rovnováha mezi potřebami žadatele a potřebami dítěte.

Výchova dítěte klade na žadatele mimořádné nároky, které často není jednoduché splnit. Někteří žadatelé tyto nároky nemohou splnit, avšak není to vlivem jakési jejich „nedostatečnosti“, ale značnými výchovnými nároky dětí, které do osvojení přicházejí. Kvalita prožitého života žadatele nemůže být vázaná pouze na přijetí dítěte do osvojení. Tím, že se nestal vhodným žadatelem o osvojení, neznamená, že není úspěšným v jiných sférách lidské činnosti. Jeho život může být velmi hodnotný, i když se nestane osvojitelem. Zařazení žadatelů do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli je však neopravňuje k přijetí jakéhokoliv dítěte.

Některé charakteristické jevy v oblasti osvojení³⁵

Vzhledem ke stále klesající schopnosti manželských párů počít dítě přirozenou cestou se zvyšuje významnou měrou i zájem o zprostředkování osvojení. Čekání na zprostředkování konkrétního vhodného dítěte k osvojení se díky tomuto trendu prodlužuje.

Důvodů čekání na zprostředkování osvojení může být celá řada, jak na straně zprostředkovatele (státu), tak na straně žadatele.

³⁵ NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2004, 160 s. ISBN 80-86131-56-4, s. 130-131.

Na straně státu je v současné době největší problém zajistit kvalitní přípravu žadatelů na přijetí dítěte vhodného do osvojení. Jedná se o problém s dalekosáhlými důsledky. Povinnost obecních úřadů obcí s rozšířenou působností zajisti takovou přípravu fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny je zajišťována na kvalitativně různé úrovni. Podmínkou úspěšného osvojení je však absolvování takové přípravy na přijetí dítěte do rodiny, která odráží všechny nejnovější trendy v oblasti náhradní rodinné péče a která dokáže žadatele připravit na nejrůznější situace, které v životě s osvojeným dítětem mohou nastat.

Tam, kde určitá zkušenost z doby existence okresních úřadů již byla, proces vzdělávání žadatelů pokračuje. Tam, kde nebylo možné navázat na již praktické zkušenosti, se pro obecní úřady obcí s rozšířenou působností stala realizace přípravy na převzetí dítěte do rodiny problémem. Obecní úřady obcí s rozšířenou působností velmi úspěšně spolupracují s některými nestátními subjekty, které se na realizaci přípravy specializují. V jiných případech, kde obecní úřady obcí s rozšířenou působností tuto přípravu zajišťují z vlastních zdrojů, může docházet k různým nedostatkům. Kvalita přípravy je v rámci České republiky velmi různorodá a zatím se nedaří její úroveň sjednotit. Velmi záleží na finančních možnostech konkrétního úřadu obce s rozšířenou působností a zároveň i na pochopení závažnosti dané problematiky v rámci sociálně-právní ochrany ze strany volených orgánů obce. Často se opakujícím argumentem je nízký počet žadatelů v působnosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností, který je vykázan v kalendářním roce, a naproti tomu stojí mnohem „významnější“ problémy, jako je zajištění finančních zdrojů na dopravní obslužnost v obvodu obce s rozšířenou působností atd. Je tedy zřejmé, že záleží na pochopení a nepodceňování problematiky celá náhradní rodinné péče tak, aby nedocházelo ze strany obecních úřadů obcí s rozšířenou působností k omezování finančních prostředků poskytovaných na tuto činnost.

Změny ve složení žadatelů o osvojení jsou nejdynamičtější především ve věkové skladbě. Velmi zásadním způsobem se posunula věková hranice prvožadatelů o osvojení.

Vlivem změněné společenské situace se založení rodiny pro mladé lidi posouvá hluboko nad hranici 30 let, a to do doby, kdy mají již vybudovanou profesní kariéru. V tomto věku začínají uvažovat o založení rodiny a velmi vážný zájem o osvojení dítěte a následně první kontakt se systémem náhradní rodinné péče žadatelé uskutečňují mezi 33. a 35. rokem věku. Pokud se započte čekací doba na přijetí dítěte do rodiny, která

je v rámci republiky průměrně 1,5 až 2 roky, získávají dítě k osvojení ve věku 35 až 37 let.

Zvýšení věkové hranice žadatelů s sebou přináší celou řadu problémů. Začínají se projevovat některá onemocnění, a tím i narůstá riziko nezařazení do evidence ze zdravotních důvodů. S narůstajícím věkem klesá i pravděpodobnost získání do osvojení kojence v nejnižší možné věkové hranici 6 týdnů. Poměrně dlouhodobá bezdětnost může žadatele i velmi vyhranit ve vztahu k přijímanému dítěti – stávají se ve svých požadavcích netolerantními, např. požadují přijetí pouze děvčete, s určitou krevní skupinou atd. nebo může dojít k opačnému efektu, kdy jsou ochotni přijmout jakékoliv dítě, bez ohledu na své možnosti, jen aby byla naplněna jejich touha po úplné rodině.

Na straně žadatelů existuje celá řada mýtů, které ovlivňují podání žádosti o osvojení, např. žadatelé jednoznačně motivovaní k osvojení podávají žádost o zprostředkování pěstounské péče v domnění, že zprostředkování tohoto druhu náhradní rodinné péče je rychlejší.

Tvrzení, že získání dítěte do osvojení, které odpovídá rodičovským schopnostem žadatelů, je čím dále složitější, se rovněž nezakládá na pravdě. Bohužel existuje určitá skupina žadatelů, která v domnění, že stát zprostředkovává osvojení dětem, které neodpovídají jejich představám, vyhledává po svém zařazení do evidence ženy, které uvažují o souhlasu s osvojením dítěte. V řadě případů skutečně dojde k tomu, že žadatelé dítě převezmou bez náležité znalosti jeho anamnézy. Brzy zjistí, že na jeho výchovu nestačí a dítě v těch nejhorších případech je předáno do péče ústavního zařízení. Žadatelé později zjišťují, že jim mohlo být zprostředkováno státem dítě, se kterým by se do takových nesnází nedostali.

Ústavní výchova je institutem rodinného práva. Ústavní výchovu lze vymezit jako umístění dítěte do péče školského zařízení určeného pro výkon ústavní výchovy na základě rozhodnutí soudu, jehož účelem je dočasně – tj. po dobu nezbytně nutnou – zajišťovat dítěti náhradní výchovnou péči v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání; a to za podmínek podporujících sebedůvěru dítěte, rozvíjejících citovou stránku jeho osobnosti a umožňujících jeho aktivní účast ve společnosti s ohledem na potřeby odpovídající jeho věku. Jde o výchovné opatření ukládané podle § 46 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině. Podle tohoto ustanovení může soud nařídit ústavní výchovu, jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření

nevedla k nápravě, nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit. Jestliže je to v zájmu nezletilého nutné, může soud nařít ústavní výchovu i v případě, že jiná výchovná opatření nepředcházela. Z důležitých důvodů může soud prodloužit ústavní a výchovu až na jeden rok po dosažení zletilosti.

Podmínky výkonu ústavní a ochranné výchovy v ústavních zařízeních upravuje zejména zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy, ve znění pozdějších předpisů, jehož ustanovení jsou dále konkretizována vyhláškou č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní a ochranné výchovy. Některé aspekty výkonu ústavní a ochranné výchovy jsou upraveny zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a vyhláškou č. 410/2005 Sb., o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých. Přitom platí, že aplikace uvedených právních předpisů musí být v souladu s ústavním pořádkem a mezinárodními smlouvami o lidských právech a základních svobodách.³⁶

3.3 Současné problémy v dané oblasti

K problémům současného systému náhradní rodinné péče patří (Matějček a kol., 1999, s. 42):

- roztržitá, nejednotná koordinace náhradní rodinné péče (NRP) – rozdrobení kompetencí souvisejících s náhradní rodinou péčí mezi pět rezortů, tj. ministerstva školství, práce a sociálních věcí, zdravotnictví, spravedlnosti a vnitra, tento rozptyl komplikuje komunikaci, čímž zpomaluje proces umístování dítěte do rodiny,
- zdoluhavost, nepružnost procesu umístování dětí,
- malá komunikace a spolupráce všech institucí v oblasti NRP,
- nedostačující umístování dětí se speciálními potřebami a dětí romských,
- nedostačující příprava a odborné vedení žadatelů o NRP a následně i nových rodin,
- dlouhodobá podpora náhradních rodin, dlouhodobé výzkumy a dlouhodobá sledování,
- perspektiva a pomoc dětem po dosažení zletilosti (chráněná bydlení, studium apod.),
- alternativní formy NRP (krátkodobá, profesionální pěstounská péče),

³⁶ <http://www.ochrance.cz/documents/doc1197532465.pdf>, s. 66-67.

- problematika mezinárodní adopce³⁷.
- legislativa v oblasti NRP potřebuje doplnit a aktualizovat – stávající legislativa je nedostatečně využívána, resp. je málo využívána ku prospěchu opuštěných dětí, a selhávajícím rodičům jsou ponechány přílišné pravomoci,
- klasifikace na tzv. vhodné a nevhodné děti pro náhradní rodinnou péči, tzn. že nevhodným dětem je pak vlastně upírána možnost dostat se do rodiny, což lze považovat z skutečnost hraničící s porušováním základních lidských práv,
- existují rezervy v oblasti aktivního vyhledávání náhradních rodin sociálními pracovníky,
- monopol státu v této problematice – sociálně právní ochrana dítěte je v kompetenci státních institucí, samotné sociální služby však mohou být poskytovány širokou škálou státních, nestátních či církevních organizací tak, že lidé budou mít možnost volby, což je jedním ze základních rysů demokratické občanské společnosti.

Vybrané problémy osvojení³⁸

Nejčastěji se jedná o nereálné požadavky žadatelů na přijaté dítě (vysněné představy týkající se pohlaví, inteligenčních schopností, případně jiných individuálních přání). Takové představy o dítěti proces vyhledávání vhodného dítěte značně prodlužují.

Jako příklad lze uvést velký zájem v Jihomoravském kraji o děvčátka ve věku do 3 let, bez zvláštních výchovných nároků. Přitom v roce 2003 bylo možné zprostředkovat v tomto kraji pouze osvojení jednoho chlapce ve věku do 3 let, neboť v tomto období byli v kraji osvojováni především kojenci. Zájem o dítě do 3 let věku byl však mnohem větší.

Dalším důvodem pro prodlužování lhůt ke zprostředkování osvojení je relativně malý počet dětí vhodných do osvojení.

Již dlouhodobě v Praze a celém Středočeském kraji značně převyšuje zájem žadatelů o osvojení počty dětí vhodných do této formy náhradní rodinné péče. Proto se stále prodlužuje doba, kdy jsou žadatelé nuceni čekat na zprostředkování osvojení.

S ohledem na popsané charakteristiky skupiny dětí a žadatelů dochází v době čekání na zprostředkování osvojení k celé řadě pokusů, ale i faktického obcházení

³⁷ MATĚJČEK. Z. a kol. *Náhradní rodinná péče*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999, 184 s. ISBN 80-7178-304-8, s. 42.

³⁸ NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2004, 160 s. ISBN 80-86131-56-4, s. 133-134.

zákonů. Způsoby obcházení zákonného postupu při zprostředkování osvojení lze shrnout do následujících situací:

1) Dítě s nařízenou ústavní výchovou pobývá u jiných fyzických osob bez předchozího souhlasu orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Porušení § 30 zákona o sociálně-právní ochraně (SPO) jsou velmi častá. Vyskytují se především v souvislosti s možností získat dítě do péče žadatelů o osvojení. Protože jsou navázané vazby mezi dítětem a osobou, která má zájem stát se osvojitelem, nedochází ke zprostředkování osvojení dle zákona o SPO, ale osoba, která má zájem stát se osvojitelem, podává návrh na osvojení přímo příslušnému soudu. Následky této praktiky jsou většinou traumatizující pro dítě, někdy však i pro osvojitele, neboť dítě nemusí perspektivně splňovat očekávání osvojitelů, případně oni nejsou schopni zvládat jeho výchovu. Nezřídka dochází k vrácení dítěte do ústavu a opětovnému nařízení ústavní výchovy nad dítětem. Škody na psychice tzv. „neúspěšného“ dítěte v náhradní rodinné péči jsou celoživotní a mnohdy nevratné.

V této souvislosti je třeba upozornit na velmi iluzorní představu, že pro konkrétní dítě se snáze najde osoba, která bude mít zájem dítě osvojit, pokud uvidí dítě alespoň na fotografii. Jedná se o velmi zavádějící představu, kdy na pohled „líbivé“ dítě může mít celou radu specifických výchovných a zdravotních potřeb, které v budoucnu nebude moci neodborně vybraný osvojitel splnit.

V této souvislosti také nelze opominout i skutečnost, že fotografie dětí jsou dokumentem osobní povahy. Portrétní fotografie vždy vypovídá o rasovém původu zobrazeného dítěte, jeho vizuálních kladech a záporech, naopak nevypovídá o jeho psychosomatickém vývoji a sociálních vazbách. Dochází k neobjektivnímu získání sympatií k tomuto dítěti ze strany osob, které mají zájem stát se osvojiteli a které se často velmi tvrdým způsobem domáhají zprostředkování osvojení vybraného dítěte bez racionálního uvážení, zda na jeho výchovu budou stačit.

2) Zákon o SPO stanoví povinnost žadatelům (§ 22) zúčastnit se na vyzvání obecního úřadu obce s rozšířenou působností přípravy k přijetí dítěte do rodiny a povinnost hlásit krajskému úřadu, případně ministerstvu, všechny změny rozhodné pro zprostředkování osvojení.

Přípravy k přijetí dítěte do rodiny je povinen se zúčastnit každý žadatel; ve výjimečných případech lze tuto povinnost prominout. Absolvování přípravy žadatelů

je jednou ze základních podmínek úspěšnosti osvojení, takže prominutí přípravy není například vázáno na výchovu vlastních dětí, neboť výchova vlastních dětí má jiné parametry než výchova dětí osvojených. Žadatelé tuto povinnost bagatelizují a snaží se získat dítě do své péče nezákonnými postupy ještě před vyzváním k absolvování přípravy. Stejně tak i oznamování rozhodných skutečností pro zprostředkování osvojení je často obcházenou povinností. Vzhledem k počtu žadatelů a počtu dětí, které mohou být do osvojení umístěné, je zřejmé, že většinou jsou uspokojováni prvožadatelé. Pokud se žadatelům podaří získat do své péče dítě pomocí nezákonného postupu, tuto skutečnost neoznámí příslušnému orgánu SPO v domnění, že stát jim zprostředkuje osvojení dalšího dítěte, a tím bude naplněna jejich touha po rodině s více dětmi. Opak je však pravdou. Žadatelé mohou být z evidence vhodných žadatelů pro porušení oznamovací povinnosti vyřazeni.

3) Zákon o SPO jasně stanoví subjekty zprostředkování osvojení, kterými jsou krajské úřady, ministerstvo a Úřad. Dle zákona o SPO není oprávněn mimo těchto subjektů zprostředkovat osvojení nikdy jiný, tedy žádná fyzická ani právnická osoba.

O osvojení může rozhodnout pouze nezávislý soud a porušování zákona o SPO v tomto bodě má nejvíce variant a zároveň patří k nejčastějším. Žadatelé jsou ve svém čekání na zprostředkování osvojení konkrétního dítěte velmi netrpěliví. Je tomu tak i proto, že například nepochopili základní myšlenku osvojení, kterou je vyhledávání vhodných žadatelů pro dítě a ne naopak. Žadatelé velmi důrazným způsobem upřednostňují své zájmy, kterými je především vytvoření úplné rodiny, nad zájmy dětí. Z toho vyplývá i jejich netrpělivost, snaha vytvořit úplnou rodinu za téměř jakoukoliv cenu. Proto také vyhledávají matky, které se rozhodly své dítě přenechat k osvojení. Způsoby jejich vyhledávání se dějí různými způsoby, na různých úrovních, prostřednictvím všech profesí, které mohou přijít do styku s bezdětnými manželskými páry, na jedné straně a na druhé straně se ženami, které nemají zájem pečovat o své dítě.

Žadatelé, často neznalí právních předpisů, přistoupí na zprostředkování osvojení dítěte nezákonným způsobem, protože netuší, jakému nebezpečí se vystaví, a to v relativně dlouhém časovém úseku, kdy o dítě získané mimo systém, budou pečovat. Neuvědomují si, že případné právní dopady takového postupu mohou být pro ně ještě více traumatizující než skutečnost, že jsou bezdětní.

Základní problémy ústavní péče³⁹

V ústavní péči není dítě svěřeno jednomu konkrétnímu vychovateli a osobě, které dítě vychovávají mají jen částečnou a nejasně vnímanou zodpovědnost za jeho vývoj a výchovu. Problém často spočívá především v častém střídání pečovatелů vůči dítěti. Dalším problémem je obtížnost vytvoření trvalého citového vztahu dítěte k pečující osobě, protože dochází k častému střídání nejen pečovatелů, ale i ústavů. Dalším problémem pro vývoj dětí v kolektivní ústavní péči je relativní chudost podnětů oproti běžnému životu v rodině. Jasně se prokazuje, že těmto dětem chybí příkladně pocit kontinuity životního běhu, trvalosti mezilidských vztahů, pevné osobní identity, chybí jim modelové chování běžné v rodinné struktuře. Dalším vážným problémem je ukončení trvání ústavní péče ve věku 18 let dítěte, což velmi často neznamená jeho skutečnou dospělost ve smyslu osobnostní zralosti. Právě období po odchodu z ústavní péče je dobou velkých rizik ve smyslu sociálně patologického chování ústavních dětí. Existuje několik aktivit v ČR, které se snaží toto problémové období nějak systémově řešit, ale dosud je to stále jen v rovině projektů a experimentů.

Jak je uvedeno v publikaci *Děti z ústavů*⁴⁰ (Liga lidských práv, 2007) je v současnosti výkon ústavní výchovy v zařízeních roztržštěn pod tři ministerstva. Toto je jeden z hlavních důvodů, proč se nedaří uskutečnit tak potřebnou reformu těchto zařízení a především pak reformu způsobů a forem péče v nich poskytovaných.

I přesto, že si uvědomujeme nedostatky a veškeré negativní dopady ústavní péče na vývoj dítěte, zejména na jeho psychiku (viz kapitola 7 uvedené publikace), není reálné ani vhodné směřovat reformu ústavů k úplnému odstranění této formy náhradní péče o děti. Za všech okolností současného vývoje společnosti budou existovat děti, které v důsledku objektivních okolností nebude možné ze zcela nefunkční rodiny přemístit ihned do rodiny náhradní.

Zejména v případech závažného týrání a násilí vůči dítěti v původní rodině, které má velmi negativní důsledky na psychiku a vývoj dítěte, je třeba mít na zřeteli, že takové dítě potřebuje alespoň na přechodnou dobu péči vysoce odbornou a specializovanou, přičemž se ukazuje i dle zkušeností v ostatních státech EU,

³⁹ ŠULOVÁ, L. *Náhradní rodinná péče v ČR a její úskalí*. Sborník z kongresu Pardubice 2006, <http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cisloclanku=2006101202>

⁴⁰ BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANSOVÁ, H. *Děti z ústavů, Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte*. Brno: Liga lidských práv, 2007, 76 s. ISBN 978-80-903473-4-2, s. 39-42., 14.1.2009 http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf.

že takovou péči není schopna zajistit náhradní rodina. Podobná situace nastává také v případě velmi závažných a rozvinutých poruch chování dítěte spojených například s agresivitou či těžkou formou mentální retardace.

V těchto indikovaných případech stále existuje aktuální potřeba umístění a péče o takové dítě v odborném a specializovaném zařízení, které by se však svými podmínkami a formami péče co nejvíce blížilo rodinnému charakteru, čímž by byla zajištěna minimalizace negativních dopadů na vývoj dítěte v důsledku absence rodinného prostředí. Zároveň je třeba zdůraznit, že umístění dítěte v takovém zařízení by mělo být vždy dočasné a hlavním cílem takového pobytu by měla být možnost co nejrychlejšího přemístění dítěte do rodiny (většinou náhradní nebo v některých případech i původní, pokud úspěšně prošla procesem sanace jejích funkcí).

Vzápětí je však nutné konstatovat, že taková zařízení u nás téměř neexistují. Současná síť zařízení ústavní péče spadající pod všechny tři resorty v převážné většině nesplňuje výše uvedené podmínky, které dále podrobněji rozebereme.

Současná zařízení ústavní péče nesplňují podmínku odbornosti. Například ve většině dětských domovů, ale i výchovných ústavů, není dostatek odborníků s kvalifikací psycholog nebo speciální pedagog. Převažující většinu zaměstnanců na pozici vychovatelů tvoří osoby se středoškolskou kvalifikací doplněnou o tzv. pedagogické minimum. Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících sice stanovuje kvalifikační požadavky pro výkon jednotlivých profesí v zařízení ústavní výchovy, nicméně v žádném zákoně není stanoven např. minimální počet pracovníků nebo úvazků s odbornou kvalifikací z oboru psychologie nebo speciální pedagogiky, takže zařízení nemá povinnost mít takové odborníky k dispozici.

Současná zařízení ústavní péče také nesplňují podmínku specializace. Dle zákona č. 109/2002 Sb. jsou školská zařízení rozdělena na diagnostický ústav (provádí diagnostiku všech dětí zpravidla od 6 let věku a je metodicky nadřazen ostatním zařízením), dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav. Převažujícím kritériem rozdělení podle jednotlivých zařízení je tak věk dítěte. Pro děti do 3 let jsou v resortu zdravotnictví zřizovány kojenecké ústavy. Děti od 3 do 18 let (nebo ukončení školní docházky) jsou pak zpravidla umístěny v dětských domovech. Při umístění dítěte do dětského domova se školou resp. výchovného ústavu se pak uplatňuje druhé kritérium, a sice existence a míra závažnosti poruch chování dítěte. V případě mentální retardace se pak podle její míry zvažuje umístění v ústavu sociální péče v resortu MPSV. Tato kritéria jsou v zásadě jediná a převažující při rozhodování

o umístění dítěte. Vzhledem k tomu, že se v převážné míře pomíjí specifický problém v anamnéze dítěte a neexistují specializovaná zařízení, může se tak stát, že se v jednom domově „sejdou“ děti s anamnézou týrání nebo sexuálního zneužívání, děti s anamnézou zanedbávání hmotných potřeb a sociální nouze, děti, o něž rodiče nejví zájem a děti s lehčí formou poruch chování. Přitom každé z těchto dětí potřebuje zcela specifický přístup jak vzhledem ke své anamnéze, tak vzhledem ke specifickým charakterovým a povahovým vlastnostem a individuálním potřebám. Je nasnadě, že jedno zařízení a stejný tým pracovníků pak nemůže ke každému dítěti přistupovat zcela specificky a odlišně vzhledem k jeho potřebám.

Většina současných zařízení ústavní péče nesplňuje ani podmínku rodinného charakteru. Základním předpokladem zařízení rodinného charakteru je možnost individuálního přístupu, vytváření emočních vazeb a vztahů, terapeutické a pedagogicko-výchovné působení s ohledem na individuální potřeby a zároveň jistota v malé a relativně ustálené komunitě osob. Je zřejmé, že tyto podmínky není možné naplnit v zařízení, kde se celkový počet dětí pohybuje mezi 40 — 60 jedinci a tomu odpovídá přibližně stejný počet „personálu“. Nelze je naplnit ani v případě, že je tento velký počet členěn na tzv. rodinné buňky nebo skupiny s počtem 6 — 8 dětí. Základní podmínku pro zajištění rodinného charakteru zařízení netvoří hmotné vybavení a stavebně technické podmínky v podobě oddělených rodinných buněk, ale právě celkový počet dětí v zařízení a počet pracovníků připadajících na jedno dítě, který by měl být co možná nejnižší v obou ukazatelích. Jen tak je možné dosáhnout prostředí malé komunity dětí s malým a ustáleným počtem odborníků pečujících o děti s jejich specifickými potřebami.

Nakonec, a to především, současná zařízení ústavní péče nesplňují podmínku dočasnosti pobytu dítěte v zařízení. Práce a přístup pracovníků jednotlivých zařízení není motivována možností co nejrychlejšího začlenění dítěte ze zařízení do rodiny (ať už vlastní nebo náhradní) především proto, že financování těchto zařízení je založené na tzv. normativu, který je odvislý od počtu dětí v zařízení. Zájmem všech pracovníků tohoto systému je tak především dokazovat svoji potřebnost a udržovat trvale kapacitu zařízení naplněnou na maximum. V opačném případě by se totiž vystavovali riziku zrušení takového zařízení jako neefektivního. Většina zařízení a jejich pracovníků tak, až na světlé výjimky potvrzující pravidlo, nemá zájem na odchodu dítěte ze zařízení do rodiny, ale právě naopak. Tento fakt je ještě podpořen přetrvávajícím a zcela nesprávným přesvědčením, že je dítěti v zařízení dlouhodobě

zajištěna lepší péče než ve vlastní či náhradní rodině. Výsledkem tohoto přístupu pak je, že v zařízeních ústavní péče často dlouhodobě setrvávají děti, které by bylo možné při odborné a specializované péči navracet do původních rodin nebo svěřit do náhradní rodinné péče. Systém zařízení si tak uměle vytváří a neustále potvrzuje zdání své nezbytnosti a nenahraditelnosti, což v důsledku výrazně blokuje potřebné reformy a konzervuje zcela nevyhovující současný stav.

Počty dětí v ústavních zařízeních a v pěstounské péči

	1993	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Dětské domovy	5839	7184	6689	6901	7333	7222	7270	7250
Kojenecké ústavy	1805	1733	1866	1704	1723	1655	1630	1624
Ústavy sociální péče	-	-	10201	-	-	10434	10384	10426
Celkem	7644	8917	18756	8605	9056	19311	19284	19300
Pěstounská péče	5297	5711	5935	6029	6000	6411	6598	6637
Celkem	12941	14628	24691	14634	15056	25722	25882	25937

(zdroj: Děti a my, 2/2006)

3.4 Vybrané kazuistiky

O necitlivém jednání úředníků (spis. zn. VOP 5142/2007)⁴¹.

V září 2006 došlo k tragické nehodě. Bezohledný řidič vjel na chodník, kde usmrtil manžele a těžce zranil dítě. Šestnáctileté Jany, která se z minuty na minutu ocitla bez rodičů, se po návratu z nemocnice ujala babička, paní Z., matka zemřelé. Od té doby paní Z. zajišťuje faktickou péči o vnučku, i když do doby zletilosti Jany soud pravomocně nerozhodl o tom, komu bude svěřena do péče.

Biologický otec se o Janu nezajímá, výživné bylo strháváno exekučně a po tragické smrti matky byly v rámci komplikovaného dědického řízení všechny účty zablokovány, takže se dívka ocitla zcela bez prostředků, odkázána pouze na babičku.

⁴¹ <http://www.ochrance.cz/dokumenty/dokument.php?back=/media/index.php&doc=1334>, 3.1.2009

Ta se v roce 2007 na ochránce obrátila se stížností na postup pracovníků Magistrátu Ústí nad Labem.

Ochránce šetřením zjistil, že se orgán sociálně-právní ochrany dětí dopustil porušení právních předpisů, principů dobré správy i etických pravidel sociální péče. Sociální pracovnice neposkytly Janě po smrti matky sociálně-právní ochranu, tj. nehájily její oprávněné zájmy i tím, že její babičku neinformovaly o možných variantách řešení výchovných poměrů. Nezajímaly se o to, kdo fakticky zajišťuje potřeby nezletilé dívky, neinformovaly o možnosti využití dávek pomoci v hmotné nouzi. Úřad přitom mohl Janě od února 2007 přiznat potřebné dávky mimořádné pomoci ze systému hmotné nouze.

Velmi vážné chyby se úřad dopustil také tím, že ihned nerozhodl o prozatímní úpravě výchovných poměrů Jany formou rozhodnutí o předpěstounské péči. Tím by byl až do doby, kdy o dalších osudech Jany rozhodne soud, upraven poměr Jany a babičky, a to i po stránce finanční (v otázkách uplatňování dávek pomoci v hmotné nouzi, při řešení majetkových záležitostí dívky apod.). Co je však ještě horší - orgán sociálně-právní ochrany dětí nepodpořil návrh babičky, aby jí soud dívku svěřil do pěstounské péče. Úřad tak postupoval zcela v rozporu s metodickým pokynem MPSV.

Janě je nyní osmnáct let, chtěla by pokračovat ve studiu, ale vzhledem k odmítavému postoji orgánu sociálně-právní ochrany dětí soud návrh babičky na pěstounskou péči zamítl, takže ani Jana ani babička nejsou příjemci dávek pěstounské péče.

Magistrát Ústí nad Labem se závěry ochránce nesouhlasí a zastává názor, že jeho zaměstnanci postupovali správně. Pochybení magistrátu však uznal jak krajský úřad, tak MPSV.

Paní Z. se proti nesvěření dívky do pěstounské péče odvolala a soud v současnosti v její věci rozhoduje.

K problematice osvojení dítěte do ciziny⁴²

Manželský pár, pocházející z USA. Oba inženýři, pracující 5 let jako odborní experti v jaderné elektrárně. V České republice žijí před podáním žádosti o osvojení 3 roky a jejich zaměstnavatel předpokládá, že jejich další pobyt v České republice bude nejméně ještě 4 roky. Tyto skutečnosti společně s dalšími doklady prokazují při podání

⁴² NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2004, 160 s. ISBN 80-86131-56-4, s. 136.

žádosti o osvojení v příložené pracovní smlouvě. Žádají o osvojení kojence, chlapečka, nerozhoduje barva pleti, přivítali by dítě asijského původu. Při kontaktu se žadateli je zřejmé, že dobře hovoří česky, znají české reálie a zvažují možnost žít stabilně v České republice. Jsou po splnění všech náležitostí zařazeni do evidence žadatelů o osvojení.

K problematice vyřazení z evidence pro neplnění povinnosti účastnit se přípravy a neohlášení rozhodných skutečností pro zprostředkování osvojení.⁴³

Žadatelé – manželský pár, kdy žadatel je ve svém kraji známý politik. Žadatelka je podnikatelka. Společně žádají osvojit holčičku, kojeneckého věku, zdravou, bílé pleti. Protože splňují podmínky pro zařazení do evidence žadatelů, je o zařazení vydáno rozhodnutí. Na výzvu obecního úřadu obce s rozšířenou působností k účasti na přípravě se k přípravě nedostavují, nejprve s odůvodněním, že žadatel je služebně mimo republiku. Na druhou výzvu se manželé nedostavují s odůvodněním, že manželka je pracovní zaneprázdněna. Shodně však uvádějí, že se přípravy nehodlají zúčastnit, neboť není vhodné, aby se společensky exponovaní lidé účastnili kolektivní přípravy. Navíc mají zkušenosti s výchovou vlastní již 10leté dcery, kterou vychovávají bez problémů. Po zaslání jejich písemného stanoviska krajskému úřadu byli z evidence žadatelů vyřazeni.

3.4 Dílčí závěr

Sestupnou řadou od adopce ke klasickému dětskému domovu ubývá znaků rodinné výchovy. Tento sestup současně naznačuje, v jaké míře mohou být uspokojovány základní psychické potřeby dítěte.

Do pěstounské péče přicházejí častěji děti se zjevným i skrytým postižením, s nepříznivým nebo problematickým dědičným vkladem, nepříznivým nebo problematickým výhledem do budoucna, kdežto do adopce přicházejí častěji děti matek tělesně i psychicky zdravých.

⁴³ NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2004, 160 s. ISBN 80-86131-56-4, s. 137.

Role těch, kteří zastupují děti, jež nemohou vyrůstat ve vlastní rodině, je velice důležitým a nelehkým úkolem. Je proto nutná dobrá spolupráce a komunikace soudů, oddělení péče o dítě, kojeneckých ústavů, dětských domovů, psychologických poraden a dalších institucí, které hájí zájmy opuštěných dětí. Cílem jejich snažení by mělo být především zajistit opuštěným dětem život v prostředí, které se nejvíce rodině přibližuje – a tím je rodina adoptivní či pěstounská (Matějček, Náhradní rodinná péče, str. 42).

V publikaci Náhradní rodinná péče⁴⁴ uvádí Zdeněk Matějček dle mého názoru velice pěknou a výstižnou citaci:

„Naším úkolem je, aby vhodné dítě přišlo do vhodné rodiny a aby adopce splnila to, co se od ní očekává: hluboké citové uspokojení a přirozenou náplň života dětem i jejich novým rodičům. Úspěch osvojení bude závislý na vzájemné schopnosti přizpůsobení obou stran.“ (P. Vodák, 1967, str. 196)

⁴⁴ MATĚJČEK. Z. a kol. *Náhradní rodinná péče*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999, 184 s. ISBN 80-7178-304-8, s. 93.

4. Povědomí o dokumentech upravujících práva dětí a náhradní péči

4.1 Právní povědomí a vnímání práva u školních dětí a dospělých

V předchozích letech byly provedeny některé průzkumy, resp. výzkumy týkající se problematiky Úmluvy o právech dítěte a právního povědomí školních dětí. Z těchto výzkumů si zde dovoluji stručně představit následující a zároveň na něj částečně navázat svou anketou, která se rovněž týká uvedených témat, a která by měla alespoň částečně odhalit určitý posun v uvedených oblastech.

V roce 1999 zrealizoval PhDr. S. Větrovský a kolektiv anketu k problematice úmluvy o právech dítěte. Ze závěrečné zprávy k této anketě cituji dále některé základní informace⁴⁵.

Účelem realizované ankety bylo poskytnout některé údaje o praktickém dopadu kroků, které byly učiněny k šíření informovanosti o zásadách a ustanoveních Úmluvy a dílčím způsobem přispět k odkrytí problematických oblastí v souvislosti s jejich chápáním a uváděním do života.

Vzhledem ke společenským změnám, ke kterým u nás došlo po roce 1989, je totiž důležité zjistit do jaké míry je v laické i odborné veřejnosti rozšířeno povědomí o existenci Úmluvy jako právního dokumentu a jaké představy se k významu a funkci přijetí tohoto dokumentu váží.

V rámci úkolu byly realizovány dvě ankety, kdy první se orientovala na děti ze základních škol, druhá na rodičovskou veřejnost a učitele základních škol.

Cílem ankety orientované na děti bylo postihnout v hrubých rysech názory a zkušenosti dětí v souvislosti s naplňováním některých zásad Úmluvy, zvláště v rodině a ve škole. Dalším cílem ankety bylo zjistit, do jaké míry jsou děti obeznámeny s existencí samotného dokumentu Úmluva o právech dítěte. Anketa byla koncipována tak, že děti byly nejdříve tázány na akci samotnou a obecně na jejich životní zkušenosti. Aby se pokud možno předešlo zkreslení vyplývajícímu z tématu ankety, znalost dokumentu Úmluvy byla ověřována až v závěru dané ankety.

⁴⁵ VĚTROVSKÝ, S. a kol., *Závěrečná zpráva z ankety k problematice úmluvy o právech dítěte*, Praha: Institut dětí a mládeže MŠMT ČR, květen 1999

Anketa byla zaměřena na věkovou skupinu 10 - 15 let, či-li na žáky 4 - 9 třídy ZŠ, tedy na věkové období, kdy podle schválených osnov by děti měly být seznamovány s otázkami lidských práv a Úmluvou o právech dítěte. Sběr dat byl proveden převážně na akci "BAMBIRIÁDA 99" konané ve dnech 27.-30.5.1999 na Střeleckém ostrově v Praze. Díky dostatečné propagaci a organizačnímu zajištění akce, bylo v těchto dnech na akci soustředěno velké množství dětí požadovaného věku nejen z Prahy, ale i z celé republiky, což umožnilo získat na základě náhodného výběru různorodý vzorek názorů dětí z velkého množství škol. Zpracováno bylo 350 anketních lístků z 66 míst v republice, což podle tazatelů postihuje děti ze zhruba 90 základních škol z celé ČR.

Cílem ankety orientované na rodičovskou veřejnost a učitele základních škol bylo získat základní orientaci o praktickém dopadu kroků, které byly učiněny k šíření informovanosti o zásadách a ustanoveních Úmluvy o právech dítěte a dílčím způsobem přispět k odhalení problémových oblastí pro její implementaci v ČR.

Anketa byla koncipována tak, aby bylo možno porovnat povědomí veřejnosti o existenci dokumentu Úmluvy a informace a názory laiků na naplňování principů a zásad Úmluvy v praxi se znalostmi a názory profesních skupin pracujících s dětmi. Ke sběru dat byla využita tazatelská síť z 10 lokalit v ČR. Tazatelé měli za úkol získat výpovědi pedagogů z nejméně 3 ZŠ v každém místě a další data získat na základě náhodného výběru. Ve sledovaném souboru bylo proto zastoupeno přes 40% učitelů, případně vychovatelů.

4.2 Průzkum povědomí o dokumentech upravujících práva dětí a náhradní péči

Obsah

- 1) Úvodem**
- 2) Cíl průzkumu**
- 3) Výzkumný vzorek**
- 4) Metody průzkumu**
- 5) Analýza výsledků**
- 6) Shrnutí výsledků a verifikace hypotéz**

1) Úvodem

Úmluva o právech dítěte je základním dokumentem, který se týká práv dítěte, na který navazují další právní normy nebo části norem, které dále upravují jednotlivé oblasti práv dítěte.

Práva dítěte a jejich ochrana je dle mého názoru v poslední době velmi diskutované téma především v souvislosti s nedávnými, hluboce medializovanými kauzami. Z těchto několika zveřejněných případů, ať již se jedná o vydání dětí do ciziny nebo týrání dětí jejich rodiči je zřejmé že ne vše je v této oblasti v pořádku. Různá pochybení lze nalézt jak u orgánů, které svým rozhodnutím vlastně určují další vývoj budoucnosti dotčených dětí, tak i sociálních pracovníků, kteří by měli v rámci své činnosti zachytit a analyzovat příznaky, naznačující určitý vznikající nebo trvající problém.

Náhradní ústavní a na ni následně navazující náhradní rodinná péče je v některých těchto případech určitě vhodnějším řešením, nežli ponechání dítěte v prostředí pro něj naprosto nevhodném. A zde si myslím je právě jeden z nejdůležitějších úkolů sociálního pedagoga, a to jednak ochrana dítěte samotného a ochrana jeho zájmů, samozřejmě v součinnosti s dalšími subjekty a zároveň vytváření předpokladů pro umístění postižených dětí do náhradní rodinné péče a jejich opětovné začlenění do normálního života.

Účelem mnou realizovaného průzkumu bylo zjistit do jaké míry mají školních dětí povědomí o existenci právních norem, které upravují jejich práva, a zda je možné mluvit alespoň o elementárním právním povědomí dětí v naší společnosti. Dalšími tématy průzkumu jsou pak povědomí o náhradní péči ať již ústavní nebo rodinné a názory a postoje k trestání dětí v rodině. V průzkumu jsem nekonkretizoval právní normy (dokumenty), o kterých by měli mít respondenti povědomí, pouze jsem položil otázky, zda nějaké dokumenty z dané oblasti znají.

V rámci průzkumu jsem realizoval dvě ankety na uvedená témata, z nichž první anketa byla zaměřena na děti především druhého stupně základních škol a studenty středních škol a druhá anketa na dospělou populaci, která zahrnovala jak odbornou učitelskou, tak i laickou veřejnost. První anketou jsem pro zajímavost oslovil i menší vzorek sestávající z žáků prvního stupně základních škol.

Výsledky obou anket předkládám v dalším textu samostatně. Závěry vyvozované z obou anket mají pouze orientační charakter neboť se rozsahem nemohou

rovnat šetřením, která byla uskutečněna na podobné téma v dřívější době. Mnou oslovené výběrové soubory nejsou velké, spíše se jedná o pokus nastínit jednu z cest pro další výzkumy, které by se mohly stát určitým vodítkem pro další postup při upevňování a rozšiřování právního povědomí nejen dětí, ale celé společnosti v oblasti dodržování a ochrany práv dětí.

2) Cíl průzkumu

Cílem mého průzkumu bylo postihnout rozsah základního povědomí respondentů o právech dětí, o náhradní péči o děti bez rodičů a děti opuštěné a o existenci právních norem tyto oblasti upravujících. Dalším cílem průzkumu bylo zjistit postoje respondentů v jednotlivých věkových kategoriích k trestání dětí v rodině.

Zároveň se domnívám, že je velmi zajímavé porovnání odpovědí na jednotlivé totožné otázky obou anket, uváděné dětskými a dospělými respondenty výběrových souborů.

Při přípravě průzkumu jsem vycházel z následujících předpokladů (hypotéz):

- 1. Povědomí o existenci práv dětí je ve veřejnosti vyšší ve věkových kategoriích 10 - 18 let a 25 - 45 let oproti ostatním věkovým kategoriím.*
- 2. Znalost dokumentu upravujícího práva dítěte je nejvyšší ve věkové kategorii 25 - 45 let.*
- 3. Věková kategorie respondentů 8 – 18 let je více jak nadpoloviční většinou pro zákaz především fyzických trestů za neuposlechnutí rodičů, skupina respondentů ve věkové kategorii 45 a více let je naopak z více jak 50% pro zachování fyzických trestů.*
- 4. Určité povědomí o náhradní péči, ať již o rodinné nebo ústavní, má více jak 75% dětí a jeho rozsah se zvyšuje v závislosti na dosaženém věku. Nižší věková kategorie (8 – 10 let) má pouze omezené povědomí o jednotlivých druzích náhradní péče.*

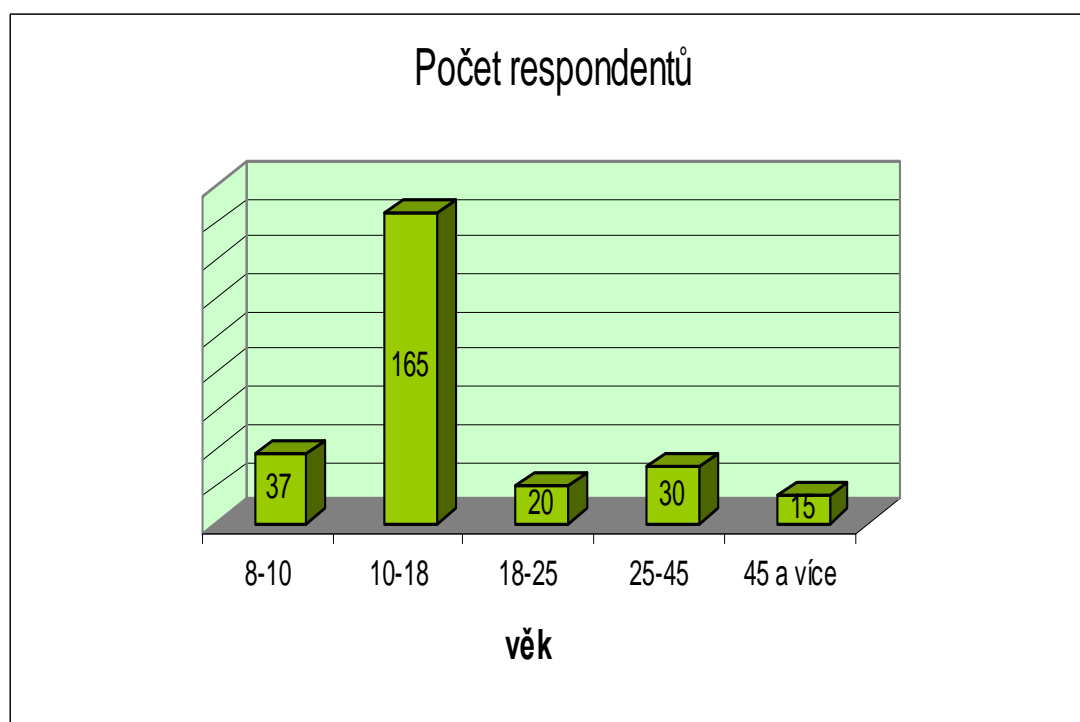
V porovnání s anketou, kterou jsem stručně představil v kapitole 4.1 se domnívám, že povědomí o existenci dokumentů upravujících práva dětí se přece jen zlepšilo, a i když se ve své anketě nedotazuji přímo na Úmluvu o právech dítěte předpokládám, že odpovědi na otázky, týkající se existence dokumentu o právech dětí,

respektive o jeho názvu budou z více jak 70% (z 50% u názvu dokumentu) hovořit ve prospěch znalosti či povědomí tohoto dokumentu.

3) Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek jsem vybíral tak, aby bylo možno rovněž porovnat odpovědi jednotlivých věkových kategorií na obsahově stejné nebo podobné otázky. Jinak výběr respondentů byl zcela náhodný. Předem jsem požádal pedagogy ze třech vytipovaných školních zařízení (jedna základní škola v Horažďovicích v jižních Čechách a dvě soukromé střední školy v Praze), zda mi umožní provést v jejich třídách anketu na zvolené téma. Dále jsem je požádal, zda by se alespoň část pedagogického personálu těchto zařízení byla ochotna zúčastnit ankety zaměřené na dospělou populaci.

Celkem jsem rozdál 210 anketních listů mezi respondenty ve věku 8 – 18 let (40 listů žákům I. stupně základní školy, 170 listů žákům II. stupně základní školy a žákům středních škol) a 70 anketních listů mezi respondenty starší 18-ti let (30 listů mezi pedagogický personál oslovených škol a 40 listů náhodně vybrané laické veřejnosti v Praze a Brně). Z tohoto počtu rozdaných anketních listů se mi vyplněno vrátilo 202, resp. 65 listů.

4) Metody průzkumu

Ve svém průzkumu jsem použil metodu kvantitativního výzkumu, a to metodu dotazníku. V tomto případě se jednalo spíše o anketu, jejímž cílem bylo oslovit určitý počet náhodně vybraných respondentů všech věkových kategorií se zvýšeným důrazem na věkovou kategorii 10 – 18 let a zjistit jejich povědomí a názory k určitým oblastem práv dětí.

Anketu jsem koncipoval jako anonymní dotazník s minimem faktografických položek (pouze věk). Vlastní výzkumné otázky jsem formuloval jako *uzavřené* (tyto otázky nabízely hotové alternativní odpovědi i odpověď nevíám), v některých případech *škálové* (tyto otázky poskytl odstupňované hodnocení dotazovaného jevu) i otázky *otevřené*, kdy je respondent v návaznosti na předchozí otázku tázán na názor nebo vědomost.

5) Analýza výsledků

Anketa zaměřená na dětskou populaci. Vzorek dětí ve věku 8 - 18 let.

První anketa byla zaměřena na vzorek, tvořený především věkovou kategorií 10 – 18 let s tím, že tuto kategorii jsem pro porovnání chtěl doplnit užším souborem respondentů věkové kategorie 6 – 10 let. Nakonec jsem ale u této nižší věkové kategorie realizoval anketu mezi respondenty ve věku 8 – 10 let proto, že mladší respondenti by měli vzhledem k příliš nízkému věku problém s vyplňováním anketních listů.

Pro účely vyhodnocení jsou kromě souhrnného zpracování údajů za celý sledovaný vzorek porovnávány rovněž soubory respondentů definované podle věku. V záhlaví tabulek je věk a počet respondentů uveden tučně.

Údaje v jednotlivých tabulkách jsou u odpovědí vyjádřeny v procentech z celkového počtu respondentů jednotlivých souborů a z celkového počtu respondentů všech souborů vzorku.

Anketa měla celkem 14 jednoduchých otázek:

Otázka č. 1: *Domníváš se, že děti mají svá práva nebo záleží jen na vůli rodičů?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 1	Děti mají svá práva	78	80	80
	Nevím	16	12	12
	Záleží na vůli rodičů	6	7	7
	Neodpověděli	0	1	1

Z tabulky vyplývá, že 80% respondentů se domnívá, že mají svá práva a nezáleží pouze na vůli jejich rodičů. Je zajímavé, že celkový výsledek neovlivnilo ani zařazení nižší věkové kategorie respondentů a že i tito respondenti si uvědomují, že svá práva mají.

Otázka č. 2: *Domníváš se, že rodiče zajímá tvůj názor?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 2	Zajímá	84	77	78
	Nevím	16	11	12
	Nezajímá	0	11	9
	Neodpověděli	0	1	1

Celkem je 78% respondentů z celkového počtu přesvědčeno, že rodiče zajímá jejich názor. U mladší věkové kategorie se na odpovědích patrně promítá větší závislost na rodičích, kdežto u starších respondentů se dle mého názoru částečně projevuje probíhající puberta, kdy se jednotlivci snaží vůči svým rodičům určitým způsobem vymezit, čemuž by mohl odpovídat nárůst odpovědí, že rodiče jejich názor nezajímá, vyjádřený 11% u této věkové kategorie.

Otázka č. 3: *Domníváš se, že je správné když tě rodič za neuposlechnutí potrestá?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 3	Ano	54	34	38
	Asi ano	30	36	35
	Nevím	11	7	7
	Asi ne	3	8	7
	Ne	0	14	12
	Neodpověděli	2	1	1

V odpovědích na tuto otázku se patrně opět projevuje větší závislost mladší věkové kategorie na rodičích, když 84% respondentů spíše přiznává rodičům právo na své potrestání. Starší věková kategorie přiznává toto právo rodičům v 70%, naopak 22% se domnívá, že potrestání není správné.

Otázka č. 4: *Jakým způsobem Tě potrestá?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 4	Často fyzicky	2	1	1
	Někdy fyzicky	22	13	14
	Zákazem něčeho	57	55	56
	Jinak	19	30	28
	Neodpověděli	0	1	1

Tato otázka byla zaměřena na zjištění druhu trestů, kterými jsou děti postihovány. Z celkového výsledku vyplývá, že pouhé 1% sledovaného vzorku je vystaveno častým fyzickým trestům, celých 84% pak pouze trestu zákazu nějaké činnosti, respektive trestu uložení nějaké povinnosti, například odpověď typu „jdu se učit“ (odpovědi uvedené v kolonce „jinak“).

Otázka č. 5: *Domníváš se, že by potrestání mělo být zakázáno?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 5	Ano	8	10	9
	Asi ano	8	13	12
	Nevím	8	14	13
	Asi ne	8	24	21
	Ne	68	39	45
	Neodpověděli	0	0	0

U této otázky je zajímavé zjištění, že mladší věková kategorie se ke svému trestání staví daleko přímočařeji oproti starší kategorii, když celých 68% mladších respondentů uvedlo, že trestání by nemělo být zakázáno. U starších respondentů to bylo pouze 39% a dalších 24% se vyjádřilo váhavě. Celkem schvaluje trest za neuposlechnutí rodičů 66% respondentů celého vzorku a 21% je určitě nebo spíše proti.

Otázka č. 6: *Pokud se domníváš, že by potrestání mělo být zakázáno, označ které:*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 6	Fyzický trest	30	58	53
	Zákaz něčeho	24	10	12
	Nevím	27	15	17
	Neodpověděli	19	17	18

U této otázky měli uvést odpověď pouze respondenti, kteří na předchozí otázku odpovídali kladně. Nicméně i část těch, kteří odpovídali záporně zaškrtnla u této otázky odpověď, patrně jako svůj názor k dané problematice. Tento jejich názor jsem vzal v úvahu a je zahrnut v celkových výsledcích, vyplývajících z uvedené tabulky. Mladší respondenti by sice upřednostnili zrušení fyzických trestů, ale rozdíl oproti zákazu například hry není příliš velký, starší respondenti daleko více upřednostňují zrušení fyzických trestů. U celého vzorku činí tato varianta 53% zaškrtnutých odpovědí.

Otázka č. 7: Víš nebo jsi slyšel o tom, že existuje dokument o právech dětí?

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 7	Vím, že existuje	19	28	26
	Slyšel jsem, že existuje	41	38	38
	Nevím, ani jsem o něm neslyšel	40	34	36
	Neodpověděli	0	0	0

Z celého vzorku uvádí 26% respondentů, že ví o existenci dokumentu upravujícího práva dětí a dalších 38% slyšelo, že takový dokument existuje. V souboru mladších respondentů je povědomí o takovém dokumentu o něco menší, což je k jejich dosavadní míře poznání a zkušeností logické. Zbylých 36% respondentů z celkového počtu o existenci podobného dokumentu nemá povědomí.

Otázka č. 8: Pokud víš nebo jsi o něm slyšel, víš jak se jmenuje?

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 8	Vím	14	12	12
	Nevím	73	85	83
	Neodpověděli	13	3	5

Pouhých 12% respondentů z celkového počtu odpovědělo že ví, jak se dotýčný dokument jmenuje, což činí 18% z celkového počtu kladných odpovědí na předcházející otázku („vím, že existuje“, případně „slyšel jsem o tom, že existuje“). Odpověď „nevím“ zaškrtovali i někteří respondenti, kteří na předcházející otázku odpovídali „nevím, ani jsem o něm neslyšel“. Při tvorbě této otázky jsem se dopustil

chyby neboť odpověď „Vím“ může znamenat, že respondent skutečně ví (zná název), ale na druhou stranu také nemusí označit pravdivou odpověď. Z otázky není rovněž patrné, který dokument má respondent namysli. Proto měla být otázka formulována spíše jako polouzavřená „Pokud víš, že existuje a víš jak se jmenuje, napiš název:“.

Otázka č. 9: *Odkud víš, že existuje dokument o právech dítěte?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 9	Z domova	8	7	7
	Ze školy	22	28	27
	Z televize, novin	11	19	17
	Od kamarádů	0	4	3
	Odjinud	11	8	8
	Neodpověděli	48	34	38

Pouze 27% z celkového počtu všech respondentů uvedlo jako zdroj povědomí o existenci dokumentu o právech dítěte školu (22% mladších respondentů, 28% starších respondentů). Především u starších respondentů je toto číslo poměrně nízké uvážíme-li, že děti by měli být s otázkami lidských práv a Úmluvou o právech dítěte ve škole seznamovány. Druhým významným zdrojem i když rovněž nedostatečným se zde ukázala média. Vzhledem k věku respondentů se dá předpokládat, že se jedná především o televizi.

Otázka č. 10: *Viš nebo jsi slyšel, kde mohou žít děti, které nemají maminku a tatínka?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 10	Vím	84	86	85
	Slyšel jsem	11	13	13
	Nevím	5	1	2
	Neodpověděli	0	0	0

Naprostá většina respondentů uvedla že ví nebo slyšela o tom, kde děti bez rodičů mohou žít, a to v obou sledovaných věkových kategoriích. U mladších respondentů je výsledek o pár procentních bodů nižší oproti starším respondentům, tento rozdíl však nemá na celkový výsledek takřka žádný vliv. Celkem zaškrtno kladnou odpověď (vím, slyšel jsem, kde mohou žít) 98% všech respondentů.

Otázka č. 11: *Pokud víš nebo jsi slyšel o tom, kde mohou žít děti, které nemají maminku a tatínka, napiš kde:*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 11	Více možností	8	58	49
	Ústavní péče	81	38	46
	Rodinná péče	3	0	1
	Neví	8	4	4

Vzhledem k tomu, že otázka byla respondentům předložena jako otevřená k jejich volnému vyjádření, aby tak odhalila skutečnou znalost tématu, dovolil jsem si odpovědi setřídít a zařadit do čtyřech základních kategorií. Do kategorie „více možností“ jsou zařazeny odpovědi, které uváděly variantu jak ústavní, tak rodinné péče. Do kategorie „ústavní péče“ nebo „rodinná péče“ jsou zařazeny odpovědi z uvedené oblasti (odpovědi typu „u babičky, u tety, u příbuzných“ jsou zařazeny do kategorie rodinná péče) a kategorie „neví“ zahrnuje rovněž případy, kdy respondent na otázku neodpověděl vůbec. Odpovědi na tuto otázku procentuálně v podstatě kopírují (s drobnou odchylkou) odpovědi na otázku předchozí. Z celkového počtu respondentů 96% uvedlo nějaký druh náhradní péče, čímž se potvrdilo, že skutečně o alternativě klasické rodiny vědí. Mladší věková kategorie respondentů uváděla hlavně ústavní péči, reprezentovanou především dětskými domovy (81%), u starší věkové kategorie se poměr odpovědí mění, dá se předpokládat že na základě větší informovanosti, ve prospěch více alternativ (58%). Dalších 38% u starší věkové kategorie tvoří odpovědi s alternativou ústavní péče.

Otázka č. 12: *Pokud jsi napsal více jak jednu možnost, kde mohou žít napiš, která je podle tebe lepší:*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 12	Více možností	0	0	0
	Ústavní péče	0	4	3
	Rodinná péče	5	49	41
	Neví	95	47	56

Odpovědi u této otázky jsem opět rozčlenil do čtyř kategorií. Stejně jako u předchozí otázky kategorie „neví“ zahrnuje i případy, kdy respondent neodpověděl. U této otázky se ukazuje, že respondenti mladší věkové kategorie nemají dostatek informací, celých 95% neodpovědělo (většina) nebo neví. U zbylých 5% tvoří odpovědi většinou variantu „u babičky, u tety“ apod. U starší věkové kategorie se situace zlepšuje, kdy skoro 50% respondentů zcela jasně odpovědělo, že „lepší“ je rodinná péče. Vzhledem k poměru počtu respondentů v jednotlivých věkových kategoriích však nejsou celkové výsledky u této odpovědi příliš optimistické neboť ukazují na poměrně malou informovanost dětí o této problematice.

Otázka č. 13: *Odkud víš nebo jsi slyšel, kde mohou žít děti, které nemají maminku a tatínka?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 13	Z domova	49	50	50
	Ze školy	5	7	7
	Z televize, novin	24	32	31
	Od kamarádů	3	0	1
	Odjinud	14	9	9
	Neodpověděli	5	2	2

Tato otázka tematicky navazuje na otázky č. 10, 11 a 12. Jako zdroj povědomí o možnostech náhradní péče o děti bez rodičů uvedlo 50% respondentů (zde je výsledek v podstatě shodný u obou věkových kategorií) domov, 31% respondentů uvedlo jako zdroj televizi, přičemž u mladší věkové kategorie je toto procento o něco nižší. Poněkud zarážející je skutečnost, že pouhých v průměru 7% respondentů uvedlo jako zdroj školu.

Otázka č. 14: *Víš nebo jsi slyšel o tom, že existuje dokument, ve kterém je napsáno, kde mohou takové děti žít?*

Věk	respondentů	8-10	10-18	Σ
Počet		37	165	202
Ot. č. 14	Vím, že existuje	8	22	20
	Slyšel jsem, že existuje	35	29	30
	Nevím, ani jsem o něm neslyšel	54	48	49
	Neodpověděli	3	1	1

V průměru 50% respondentů uvádí, že ví nebo slyšel o tom, že existuje dokument, který nějakým způsobem upravuje možnosti náhradní péče. U starší věkové kategorie je procento odpovědí „vím“ více jak dvojnásobné oproti mladší věkové kategorii, kde je naopak podstatně vyšší procento odpovědí „slyšel jsem, že existuje“. Zde se se vzrůstajícím věkem projevuje i vzrůstající vyšší informovanost respondentů. Tato otázka byla v anketě uvedena spíše jako doplňující.

Anketa zaměřená na dospělou populaci. Vzorek dospělých ve věku 18 a více let.

Druhá anketa byla zaměřena na vzorek, tvořený věkovými skupinami 18 – 25 let, 25 – 45 let a 45 a více let.

Pro účely vyhodnocení jsou kromě souhrnného zpracování údajů za celý sledovaný vzorek porovnávány rovněž soubory respondentů definované podle věku. V záhlaví tabulek je věk a počet respondentů uveden tučně.

Údaje v jednotlivých tabulkách jsou u odpovědí vyjádřeny v procentech z celkového počtu jednotlivých souborů a z celkového počtu všech souborů vzorku.

Anketa měla celkem 13 otázek, které se ve většině případů snažily kopírovat otázky z ankety pro dětskou populaci:

Otázka č. 1: *Domníváte se, že děti mají svá práva nebo záleží jen na vůli rodičů?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 1	Děti mají svá práva	75	67	67	69
	Nevím	5	16	6	11
	Záleží na vůli rodičů	20	17	27	20
	Neodpověděli	0	0	0	0

Z celkového počtu respondentů uvádí 69%, že děti svá práva mají, přičemž ve věkové kategorii 18 - 25 let je to dokonce 75%. Ve zbylých dvou kategoriích uvádí tuto odpověď shodně 67% respondentů. V průměru 20% respondentů se na druhou stranu domnívá, že záleží pouze na vůli rodičů. U věkové kategorie 45 a více let je toto číslo dokonce 27%, naopak u „nejtolerantnější“ věkové kategorie 25 - 45 let je to 17% respondentů.

Otázka č. 2: *Zajímá Vás názor Vašeho dítěte (dětí)?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 2	Zajímá	80	90	93	88
	Nevím	10	7	7	8
	Nezajímá	10	3	0	4
	Neodpověděli	0	0	0	0

V průměru 88% respondentů zajímá názor jejich dětí. Zájem o názor dětí se přitom zvyšuje se vzrůstajícím věkem až na 93% respondentů věkové kategorie 45 a více let. Přibližně 8% všech respondentů nevědělo, na jakou stranu se přiklonit a pouhá 4% uvedla, že je názor dětí nezajímá. Tuto odpověď uvedlo celých 10% nejmladší věkové kategorie, naopak u nejstarší věkové kategorie to bylo 0%.

Otázka č. 3: *Domníváte se, že je správné když své dítě za neuposlechnutí potrestáte?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 3	Ano	55	57	73	60
	Asi ano	25	33	27	29
	Nevím	5	0	0	1
	Asi ne	10	10	0	8
	Ne	5	0	0	2
	Neodpověděli	0	0	0	0

Převážná většina respondentů (89%) se domnívá, že je správné potrestat dítě za neuposlechnutí. Věková kategorie 45 a více let tento názor potvrdila ve 100%, i když si tím 27% nebylo úplně jisto. Naopak nejmladší věková kategorie se z 15% domnívá, že by se děti trestat spíše neměly, u souboru 25 - 45 let se toto domnívá 10% respondentů. U mladších věkových skupin se patrně začíná projevovat postupný příklon od potrestání k vysvětlování.

Otázka č. 4: *Jakým způsobem jej potrestáte?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 4	Často fyzicky	5	0	0	2
	Někdy fyzicky	25	37	27	31
	Zákazem něčeho	20	27	33	26
	Jinak	50	36	33	40
	Neodpověděli	0	0	7	1

Výsledek je u této otázky poměrně pozitivní neboť 66% všech respondentů preferuje jiný typ trestu před trestem fyzickým a dalších 31% použije fyzický trest pouze někdy. Zde se domnívám, že se jedná většinou pouze o „klasický pohlavek“. Použití občasného fyzického trestu je nejvyšší u věkové kategorie 25 - 45 let (37%), nejnižší u kategorie 18 - 25 let (25%). Myslím, že tento rozdíl je způsoben počtem dětí v rodině. U starších rodičů lze předpokládat vyšší počet dětí a tudíž i větší příklon k řešení některých situací ve vztazích mezi sourozenci rychlejší a jednodušší metodou, za kterou lze pohlavek považovat. Častější použití fyzických trestů uvedlo 5% respondentů, a to pouze u nejmladší věkové kategorie, z celkového počtu respondentů jsou to tedy pouze 2%.

Otázka č. 5: *Domníváte se, že by trestání dětí mělo být zakázáno?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 5	Ano	0	0	0	0
	Asi ano	0	0	7	2
	Nevím	15	13	6	12
	Asi ne	35	47	47	43
	Ne	50	40	40	43
	Neodpověděli	0	0	0	0

Většina všech respondentů (86%) se domnívá, že trestání dětí by nemělo být zakázáno a dalších 12% nevědělo nebo nemělo na tuto problematiku názor. Nicméně pro kategorický zákaz trestů se žádný respondent nevyslovil.

Otázka č. 6: *Pokud se domníváte, že by trestání mělo být zakázáno, označte které:*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 6	Fyzický trest	30	17	40	26
	Zákaz něčeho	5	10	0	6
	Nevím	30	16	7	19
	Neodpověděli	35	57	53	49

Otázka byla zaměřena na názor respondentů na zákaz určitého druhu trestu v případě, že na předcházející otázku odpověděli kladně (že se domnívají, že trestání dětí má být zakázáno). Vzhledem k tomu, že naprostá většina nebyla v odpovědi na předcházející otázku pro zákaz trestů, skoro 50% všech respondentů u této otázky

nezaškrtno žádnou odpověď. Druhá polovina respondentů zaškrtnla některou z odpovědí patrně jako svůj názor na případnou možnost zrušení některého druhu trestu. Z těchto odpovědí byla polovina pro případné zrušení fyzických trestů a zbytek většinou nevěděl, kterou z možností preferovat.

Otázka č. 7: *Víte nebo jste slyšel(a) o tom, že existuje dokument o právech dětí?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 7	Vím, že existuje	35	40	73	46
	Slyšel(a) jsem, že existuje	45	57	27	46
	Nevím, ani jsem o něm neslyšel(a)	20	3	0	8
	Neodpověděli	0	0	0	0

O tom, že existuje dokument o právech dětí vědělo největší procento respondentů věkové kategorie 45 a více let, a to 73%. Zbylých 27% této věkové kategorie o jeho existenci alespoň slyšelo. U nejmladší věkové kategorie je poměr odpovědí obrácený, kdy pouze 35% respondentů vědělo o existenci, 45% o ní slyšelo a celých 20% respondentů této kategorie o existenci podobného dokumentu nevědělo ani neslyšelo. U věkové kategorie 25 - 45 let existuje povědomí o dokumentu o právech dětí u 97% respondentů. Z celkového počtu má určité povědomí o uvedeném dokumentu 92% respondentů a zbylých 8% o něm ani neslyšelo.

Otázka č. 8: *Pokud víte nebo jste o něm slyšel(a), víte jak se jmenuje?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 8	Vím	25	20	47	28
	Nevím	75	80	53	72
	Neodpověděli	0	0	0	0

Poměr odpovědí na tuto otázku není z pohledu povědomí našich občanů o právech dětí příliš optimistický, protože pouze necelých 30% všech respondentů uvedlo, že znají název dokumentu o právech dětí, což je . Nejnižší je pak toto číslo u věkové kategorie 25 - 45 let (20%), nejvyšší u kategorie 45 a více let (47%). Na tuto otázku odpovídali i ti respondenti, kteří v odpovědi na předchozí otázku uvedli, že ani neslyšeli o existenci takového dokumentu. Celkem tedy 72% všech respondentů neví, jak se jmenuje dokument o právech dětí.

Otázka č. 9: *Odkud víte, že existuje dokument o právech dítěte?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 9	Z televize, novin	35	70	67	58
	Z práce	10	7	20	11
	Od známých	5	3	7	5
	Odjinud	30	17	6	18
	Neodpověděli	20	3	0	8

Nejvýznamnějším zdrojem informací o existenci dokumentu o právech dětí jsou dle odpovědí na tuto otázku masmédiá (58% všech respondentů). Na otázku neodpovídali respondenti, kteří dříve uvedli, že o existenci takového dokumentu ani neslyšeli.

Otázka č. 10: *Domníváte se, že tento dokument rovněž upravuje podmínky náhradní péče o děti, které nemají rodiče?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 10	Upravuje	25	10	13	15
	Neupravuje	0	13	20	11
	Nevím	75	77	67	74
	Neodpověděli	0	0	0	0

Vzhledem k tomu, že se předchozí otázky bohužel neptaly na název dokumentu, není z odpovědí zřejmé, zda měli respondenti na mysli Úmluvu o právech dítěte nebo jiný dokument. Nicméně z celkového výsledku je patrné, že tři čtvrtiny respondentů nevěděly zda dotyčný dokument podmínky náhradní péče upravuje nebo neupravuje. Ostatní odpovědi, ať už kladné nebo záporné, je patrně potřeba brát s určitou rezervou neboť se domnívám, že respondenti odpověď spíše tipovali.

Otázka č. 11: *Pokud znáte některé druhy náhradní péče o děti, napište které:*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 11	Více možností	55	44	53	49
	Ústavní péče	15	3	0	6
	Rodinná péče	5	0	20	6
	Neví, neodpověděl	25	53	27	39

Hodnocení odpovědí na tuto otázku je poněkud problematické, protože část respondentů (39%, tj. 25 z celkového počtu 65 respondentů) na ni z nějakého důvodu neodpovídala. Je těžké posoudit, zda se tak stalo pouze proto, že žádné druhy náhradní péče neznají nebo byl důvod jiný. Nicméně zbytek respondentů uvedl alespoň jeden typ náhradní péče, 80% odpovídajících respondentů uvedlo více typů. Dá se předpokládat, že pokud by odpovídali všichni oslovení respondenti, mohlo by se procento „víceotypových“ odpovědí pohybovat rovněž někde okolo 80-ti%. To dle mého názoru není příliš velký počet neboť u znalostí či povědomí tohoto typu bych očekával výsledek blížící se 100%.

Otázka č. 12: *Pokud jste napsal(a) více jak jednu možnost, napište, která je podle Vás lepší:*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 12	Více možností	0	0	0	0
	Ústavní péče	0	3	0	1
	Rodinná péče	55	30	73	48
	Neví, neodpověděl	45	67	27	51

Rovněž na tuto otázku nevedlo odpověď 39% ze všech respondentů (25 respondentů). Ze zbylého počtu respondentů preferovalo rodinnou péči 78% a 20% nevedlo žádnou odpověď z toho důvodu, že u předcházející otázky uvedli pouze jednu možnost. Jediný respondent z odpovídajících uvedl jako lepší péči ústavní. Z celkového počtu odpovědí tedy vyplývá, že rodinná péče je poměrně jednoznačně považována za nejlepší variantu náhradní péče.

Otázka č. 13: *Domníváte se, že náhradní péče o děti, které nemají rodiče, se v ČR postupně zlepšuje?*

Věk	respondentů	18-25	25-45	45 a více	Σ
Počet		20	30	15	65
Ot. č. 13	Určitě se zlepšuje	0	3	0	1
	Zlepšuje se velmi zvolna	25	40	67	42
	Nevím	55	30	13	34
	Určitě se nezlepšuje	15	17	13	15
	Naopak se zhoršuje	5	10	7	8
	Neodpověděli	0	0	0	0

Názor respondentů na zlepšování či zhoršování náhradní péče není příliš povzbudivý neboť pouze 1% všech respondentů je přesvědčeno, že se náhradní péče u nás zlepšuje, dalších 42% se domnívá, že se zlepšuje velmi zvolna, 15% si myslí, že se nezlepšuje vůbec, 8% si myslí, že se dokonce zhoršuje a 34% toto nedokázalo posoudit.

6) Shrnutí výsledků a verifikace hypotéz

Cílem realizovaného průzkumu bylo ověření několika hypotéz (předpokladů), ze kterých jsem vycházel při jeho přípravě.

Hypotéza č. 1:

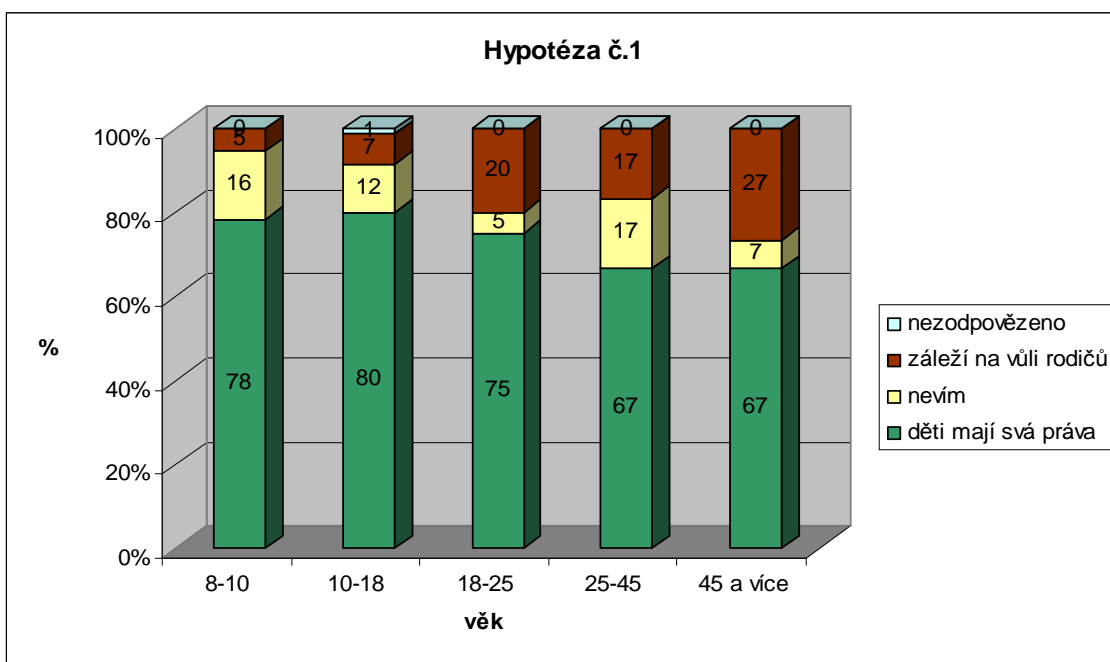
Povědomí o existenci práv dětí je ve veřejnosti vyšší ve věkových kategoriích 10 - 18 let a 25 - 45 let oproti ostatním věkovým kategoriím.

Tuto hypotézu jsem formuloval na základě domněnky, že o svá práva se děti budou zajímat především ve věkové kategorii 10 - 18 let neboť v tomto věku oproti mladším dětem již lépe chápou co to právo je a jaký má pro ně význam. U věkové kategorie 25 – 45 let jsem předpokládal, že dospělí tohoto věku se budou jako rodiče více zajímat o práva svých dětí na rozdíl od zbylých dvou kategorií dospělých, u kterých se dá předpokládat, že buď spíše ještě děti nemají nebo je mají již odrostlé.

Tato hypotéza se potvrdila pouze částečně. Povědomí o tom, že děti mají svá práva, je u souboru věkové kategorie 10 - 18 let skutečně nejvyšší (80%) ze všech souborů oslovených oběma anketami. Jako druhý však oproti předpokladu následuje soubor věkové kategorie 8 - 10 let (78%). S přibývajícím věkem se ochota přiznat dětem jejich práva postupně mírně snižuje.

Pozitivním zjištěním zároveň je, že dospělí respondenti, alespoň jak uvádějí, mají poměrně značný zájem o názory svých dětí (více jak 80% respondentů), přičemž se toto procento zvyšuje se zvyšujícím se věkem. Toto číslo v podstatě potvrzuje i výsledek šetření u vzorku dětské populace (v průměru 78% dětí se domnívá, že rodiče jejich názor zajímá).

Celková situace je znázorněna následným grafem.

Závěrem lze tedy konstatovat, že hypotéza č.1 jako celek potvrzena nebyla. Pouze její první část, týkající se souboru respondentů dětského vzorku, se ukázala jako pravdivá. Druhá část hypotézy, týkající se souboru dospělého vzorku populace byla vyvrácena.

Hypotéza č. 2:

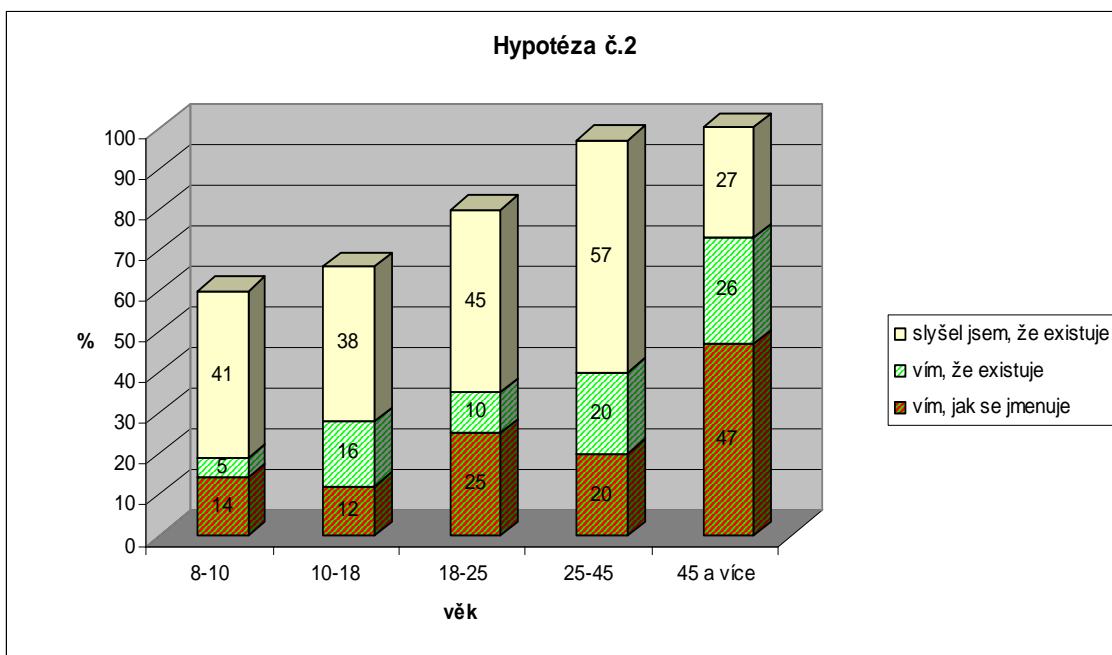
Znalost dokumentu upravujícího práva dítěte je nejvyšší ve věkové kategorii 25 - 45 let.

Při formulaci této hypotézy jsem vycházel z domněnky, že dospělí lidé ve věku 25 - 45 let mají většinou již založenu rodinu a alespoň jedno dítě o jehož práva se ve zvýšené míře zajímají a tudíž i vědí, které dokumenty práva jejich dětí upravují. U starších lidí jsem se domníval, že vzhledem ke svému věku a spíše odrostlejšímu dětem se o toto téma příliš nezajímají.

Na základě vyhodnocení získaných dat je možno určit pořadí jednotlivých věkových kategorií dle jejich povědomí o dokumentu upravujícího práva dítěte. Nejvíce respondentů (73%), kteří uvedli, že vědí o existenci dokumentu, bylo ve věkové kategorii 45 a více let. Zbýlých 27% respondentů této kategorie ze 100% o dokumentu alespoň slyšelo. V této kategorii zároveň nejvyšší procento respondentů uvedlo, že vědí jak se tento dokument jmenuje. Věková kategorie 25 - 45 let skončila na pomyslném žebříčku znalosti dokumentu o právech dětí jako druhá, nicméně je poněkud zarážející,

že pouhých 40% respondentů této kategorie uvádí, že vědí o existenci takového dokumentu (57% o jeho existenci alespoň slyšelo) a pouhých 20% zná jeho název. U ostatních věkových kategorií má procento povědomí o existenci předmětného dokumentu sestupnou tendenci společně se snižujícím se věkem, jak je patrné z následujícího grafu.

Z výše uvedeného shrnutí vyplývá, že hypotéza č. 2 se nepotvrdila.

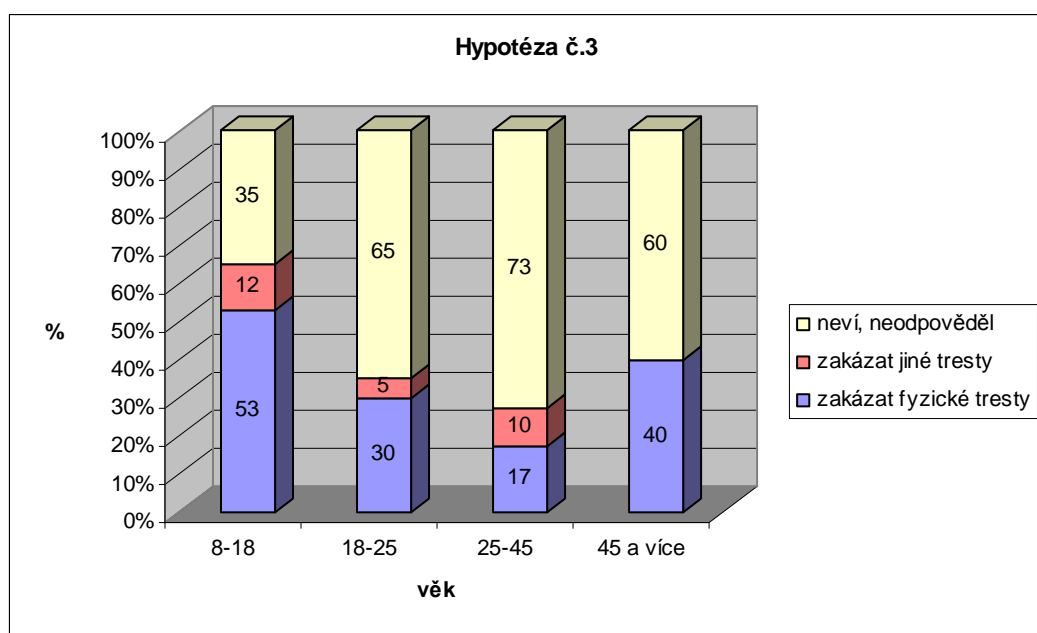
Hypotéza č. 3:

Věková kategorie respondentů 8 – 18 let je více jak nadpoloviční většinou pro zákaz především fyzických trestů za neuposlechnutí rodičů, skupina respondentů ve věkové kategorii 45 a více let je naopak z více jak 50% pro zachování fyzických trestů.

Při formulaci této hypotézy jsem vycházel z celkem logického předpokladu, že děti budou preferovat spíše jiné formy trestu než je fyzické potrestání neboť se jich tato skutečnost přímo dotýká, kdežto především starší lidé budou spíše toho názoru, že jeden pohavek ihned po spáchání přestupku je lepší, než půl hodiny kázání, a to ve smyslu pořekadla „škoda rány, která padne vedle“.

Výsledek šetření ukazuje, že v průměru pouze 21% respondentů dětského vzorku populace ve věku 8 - 18 let je pro zrušení některého druhu trestu. Nicméně pokud by k něčemu takovému mělo dojít, je skutečně nadpoloviční většina (53%)

respondentů ve věku 8 - 18 let pro zrušení fyzických trestů. U vzorku dospělé populace se v průměru 49% respondentů k tomuto tématu vůbec nevyjádřilo a 19% nevědělo jakou nabízenou variantu zvolit. Dalších v průměru 26% se pak vyslovilo pro zákaz fyzických trestů. U věkové kategorie 45 a více let se přitom pro zákaz fyzických trestů vyslovilo 40% respondentů a 53% na otázku vůbec nereagovalo. Zbylí respondenti této kategorie do celkového počtu 100% pak označili buď jinou variantu trestu nebo zaškrtnli odpověď „nevím“. Z celkového počtu označených odpovědí se tedy plných 86% respondentů této věkové kategorie vyslovilo, oproti předpokladu uvedenému v hypotéze, pro zákaz fyzických trestů.

Na základě shora uvedeného shrnutí se domnívám, že první část hypotézy č. 3, týkající se vzorku dětských respondentů, lze považovat za potvrzenou, zatímco její druhá část, týkající se nejstaršího souboru respondentů, byla vyvrácena.

Hypotéza č. 4:

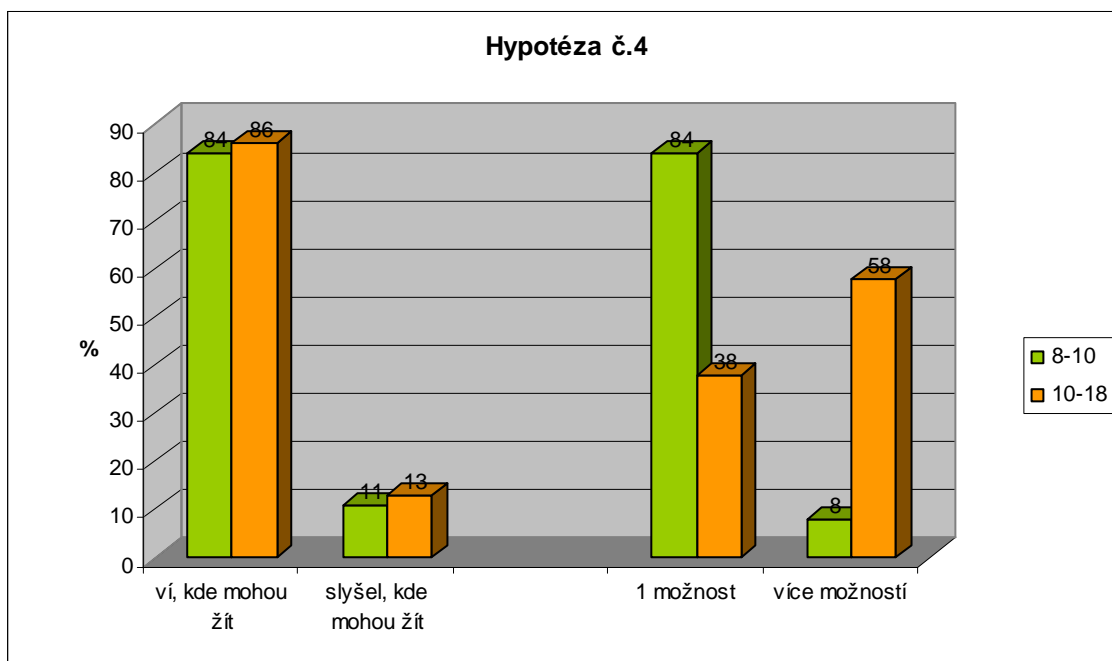
Určité povědomí o náhradní péči, ať již o rodinné nebo ústavní, má více jak 75% dětí a jeho rozsah se zvyšuje v závislosti na dosaženém věku. Nižší věková kategorie (8 – 10 let) má pouze omezené povědomí o jednotlivých druzích náhradní péče.

Předpokladem této hypotézy je, že s přibývajícím věkem a tedy i s přibývajícími informacemi, které děti ze svého okolí získávají, se zvyšuje i jejich informovanost a povědomí o formách náhradní péče.

Velké procento dětských respondentů v anketě uvedlo, že vědí nebo slyšeli o tom, kde mohou žít děti, které nemají rodiče a drtivá většina z nich alespoň jednu možnost uvedla. U souboru mladších respondentů (8 - 10 let) o nějaké možnosti vědělo 84% respondentů a dalších 11% o nějaké možnosti slyšelo. Celkem 92% respondentů tohoto souboru zároveň umělo pojmenovat, kde mohou děti bez rodičů žít, ve většině případů (84%) však uváděli pouze jednu možnost, a to většinou dětský domov. Pouze 8% pak uvedlo možností více. Výsledky u souboru starších respondentů (10 - 18 let) potvrzují předpoklad vyjádřený hypotézou. Procento respondentů, kteří věděli nebo slyšeli, kde mohou žít děti bez rodičů, se zvýšilo na celkových 99%. Celých 96% pak dokázalo pojmenovat kde mohou žít. Z toho 58% respondentů uvedlo několik možností a 38% možnost jednu.

Součástí ankety byla také otázka zaměřená na zdroj informací k tomuto tématu. V průměru polovina všech dětských respondentů uvedla jako hlavní zdroj rodinu, dalším poměrně významným zdrojem se ukázaly média a školu, která by dle mého názoru měla v tomto ohledu zaujímat přední místo, uvedlo pouhých 7% všech dětských respondentů.

Pro lepší názornost jsou základní údaje uvedeny v následujícím grafu.

U této hypotézy č. 4 se šetřením její pravdivost potvrdila. Určité povědomí o náhradní péči má vysoké procento dětí nad 8 let věku a jeho rozsah se zvyšuje současně se zvyšujícím se věkem. Mladší děti mají přitom pouze omezené povědomí o jednotlivých druzích náhradní péče.

4.3 Dílčí závěr

Závěrem bych se rád ještě na chvíli vrátil k anketě uskutečněné PhDr. S Větrovským a kolektivem v roce 1999, kterou jsem představil na začátku této kapitoly.

V této anketě byly pro soubor dětí ve věku 10 - 15 let respondentům předloženy k zodpovězení otázky, z nichž jsem si dovolil pro zajímavost několik použít v přibližně stejné nebo mírně upravené podobě ve svém šetření s cílem porovnat dosažené výsledky. Samozřejmě jsem si vědom skutečnosti, že otázka položená v anketě PhDr. Větrovského může v kontextu celé ankety vyznít mírně jinak než stejná otázka, kterou respondentům předkládám ve své anketě. Také množství respondentů a jejich věková struktura hraje určitou roli, stejně tak místo odkud pocházejí.

Zmíněné otázky, které ve své anketě položil PhDr. Větrovský respondentům jsou následující (odpovědi na ně jsou pod každou otázkou uvedeny kurzívou):

Ot. č. 17: „Myslíš si, že děti mají svá práva nebo záleží jen na shovívavosti dospělých?

děti mají také svá práva – záleží jen na dospělých – nevím

Ot. č. 18: „Víš nebo slyšel jsi o tom, že dokument o právech dětí existuje, případně, jak se jmenuje?“

vím a znám název – vím, že existuje – nevím

Ot. č. 19: „Odkud víš, že existuje dokument o právech dítěte?“

ze školy – z domova – z televize, novin – od kamarádů – odjinud – nezná

Těmto otázkám odpovídají v mnou realizované anketě pro vzorek respondentů ve věku 8 – 18 let otázka č. 1. (*k ot. č. 17*), otázky č. 7. a 8. (*k ot. č. 18*) a otázka č. 9. (*k ot. č. 19*). Pro vlastní porovnání budu uvádět pouze údaje získané od souboru dětí ve věku 10 – 18 let. Musím zde znovu zdůraznit, že věkově můj soubor **není** totožný se souborem PhDr. Větrovského, proto výsledek porovnání lze chápat pouze jako orientační.

Procentuelní vyjádření odpovědí v obou anketách dopadlo následovně:

Ot.: „*Myslíš si, že děti mají svá práva nebo záleží jen na shovívavosti dospělých?*“

Odpovědi	Anketa Větrovský	Anketa Vágner
Děti mají svá práva	81,4	80,0
Nevím	12,1	11,5
Záleží na vůli rodičů	6,5	7,3
Neodpověděli	neuveдено	1,2

Počet odpovědí vyjádřený v procentech u jednotlivých variant odpovědí se u této otázky vcelku shoduje u obou anket. Z tohoto výsledku je zřejmé, že děti si skutečně v 80-ti procentech uvědomují, že mají svá práva.

Ot.: „*Víš nebo slyšel jsi o tom, že dokument o právech dětí existuje, případně, jak se jmenuje?*“

Odpovědi	Anketa Větrovský	Anketa Vágner
Ví, že existuje	8,6	28,5
Slyšel, že existuje	40,5	38,2
Neví	50,9	33,3
Ví, jak se jmenuje	8,6	11,5
Neví, jak se jmenuje		85,5

V odpovědích na tuto otázku zaznamenávám určitý posun směrem k většímu povědomí dětí o dokumentu, který jejich práva upravuje i ve znalosti jeho názvu, oproti dříve provedenému šetření. Tento posun však může být způsoben vyšším věkem respondentů v mnou sledovaném vzorku. Nicméně i tak je zjištěná skutečnost svým způsobem pozitivní a svědčí, i přes stále nízké procento dětí, které znají dokument o právech dětí, o postupně se zvyšující informovanosti v této oblasti.

Ot.: „*Odkud víš, že existuje dokument o právech dítěte?*“

Odpovědi	Anketa Větrovský	Anketa Vágner
Z domova	11,2	28,5
Ze školy	16,0	6,7
Z televize, novin	22,8	18,8
Od kamarádů	8,3	4,2
Odjinud	28,0	7,9
Nezná, neodpověděl	13,6	33,9

Z tabulky vyplývá, že počet odpovědí vyjádřený v procentech u jednotlivých variant odpovědí je u této otázky u obou anket poněkud rozdílný. Osobně bych předpokládal, že se bude zvyšovat počet odpovědí, uvádějících za zdroj informací o existenci dokumentu o právech dítěte školu. Z porovnání výsledku u obou anket však vyplývá, že vývoj má spíše opačnou tendenci. Vyrůstá procento odpovědí, které uvádějí za zdroj domov a zároveň klesá procento odpovědí uvádějících ostatní zdroje. Poněkud zarážející je zjištění, že procento respondentů uvádějících jako zdroj školu, kleslo o více jak 50%. Přitom mnou oslovený vzorek respondentů má vzhledem ke svému vyššímu průměrnému věku daleko větší předpoklady se s tímto dokumentem ve škole seznámit.

Z výše uvedených poznatků vyplývá, že povědomí dětí o dokumentech upravujících jejich práva, se sice postupně zlepšuje, zároveň se však zdá, že škola v tomto ohledu rozhodně nehraje příliš velkou roli.

Závěr

Otázka práv dítěte má široký mezioborový charakter, který zasahuje do oblasti práva trestního, rodinného, mezinárodního, do oborů jako psychologie, sociologie, demografie či statistika, a přímo souvisí s otázkami sociální pomoci a prevence.⁴⁶

Ochrana dítěte je v České republice řešena především cestou soudní (články Úmluvy se dotýkají práva občanského, rodinného, ale také trestního), dále pak přes krajské a obecní úřady (oddělení péče o rodinu, děti, mládež). Na ochraně dítěte se podílejí také občanská sdružení, která se často snaží kompenzovat to, co dostatečně neřeší soudy a příslušné instituce.

Sociální pedagogika, která jako transdisciplinární obor spolupracuje s řadou obecných i speciálních vědních oborů a navazuje na jejich poznatky, by měla v oblasti ochrany práv dítěte a při realizaci náhradní péče o děti, ať již opuštěné nebo z nějakého důvodu dočasně nebo nastálo odebrané z prostředí rodiny, zastávat významné místo především z důvodu jejího širokého mezioborového záběru a možnostem, které poskytuje. Z hlediska tématu představeného v této práci lze možnosti oboru sociální pedagogika hledat především v odborné pomoci opuštěným nebo odebraným dětem při jejich začleňování do rodin náhradních nebo zpět do vlastních rodin a především při jejich výchově a vzdělávání. Domnívám se, že právě sociální pedagog díky svému vzdělání, které zahrnuje široký přehled z mnoha oborů, je tím správným odborníkem, který umí analyzovat situaci, ve které se dítě nachází a dokáže navrhnout pro dítě optimální řešení jeho situace. Rovněž stálé působení sociálního pedagoga ve školních zařízeních by v teoretické rovině z hlediska informovanosti dětí o jejich právech a o sociálně-právní ochraně určitě přineslo zlepšení. V praktické rovině pak může sociální pedagog ve spolupráci s dalšími odborníky vyhledávat a analyzovat jednotlivé konkrétní problémy vyskytující se ve školním prostředí a navrhnout možnosti jejich řešení.

V teoretické části diplomové práce jsem na základě obsahové analýzy shromážděných dokumentů stručně shrnul jednotlivá témata práce. Charakteristika a základní principy základního dokumentu v oblasti lidských práv a především práv dítěte, kterým Úmluva bezesporu je, je spolu s dalšími právními normami představena v první kapitole této práce. Následně je v této kapitole rovněž stručně uvedeno kritické

⁴⁶ DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8, s. 9.

hodnocení, kterého se České republice dostává v souvislosti s uskutečňováním závazků Úmluvy.

V oblasti realizace práv dětí a jejich sociálně a trestně-právní ochrany, jak je patrné z druhé kapitoly, existuje celá řada nedostatků, na které upozorňují zprávy o stavu lidských práv v České republice, které opakovaně kritizují jednak nepříznivou situaci ve výkonu sociálně-právní ochrany dětí a jednak kromě jiného rovněž nadužívání systému ústavní výchovy. Z výsledků analýzy dokumentů vyplývá, že právní základ pro vlastní ochranu práv dítěte není na špatné úrovni, vlastní realizace práv však naráží na řadu nedostatků v činnosti a postupu nejen orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Důležitým faktorem je rovněž nedostatek finančních prostředků, který zapříčiňuje nedostatek personálu pro tuto oblast, od kterého se dále odvíjejí nedostatky v činnosti, respektive nečinnost orgánů a institucí, které mají uvedenou problematiku ve své kompetenci.

Teoretická část práce je zakončena třetí kapitolou, ve které jsem čtenáře stručně seznámil s historií právní úpravy osvojení po roce 1918 jako jedné z forem náhradní péče. V kapitole jsem dále poměrně podrobně shrnul jednotlivé formy náhradní péče a pokusil jsem se zmapovat některé problémy vyskytující se v systému náhradní péče.

V poslední praktické části jsem představil průzkum, který jsem realizoval s cílem zjistit, jaké je povědomí školních dětí o dokumentech, které upravují jejich práva a které se zabývají náhradní péčí, v porovnání s dalšími věkovými kategoriemi populace. Při přípravě průzkumu jsem zformuloval čtyři hypotézy, jejichž pravdivost jsem chtěl ověřit. K dosažení cílů průzkumu jsem použil metodu kvantitativního výzkumu formou dotazníku. V průběhu analýzy získaných dat a při vyhodnocování průzkumu jsem si uvědomil některé nedostatky, kterých jsem se při přípravě dotazníku dopustil a kterých je třeba se v budoucnu vyvarovat. Domnívám se, že v mém případě se především jedná u uzavřených otázek o přesnější formulaci jednotlivých otázek dotazníku a členění k nim předkládaných odpovědí. Následnou analýzou dat jsem dospěl k závěrům, které však mnou stanovené hypotézy v plné výši nepotvrdily. I když se tak nestalo, jsem přesvědčen že se podařilo naplnit cíl práce neboť výsledky mého šetření alespoň částečně poukázaly na mezery v povědomí veřejnosti o tak důležité oblasti, jakou práva dětí jsou.

Na základě shrnutí výsledků provedeného průzkumu jsem kromě ověření nebo vyvrácení hypotéz, uvedenému v kapitole 4., zformuloval následující závěry:

- určité povědomí o existenci práv dětí má poměrně vysoké procento veřejnosti, především mladší ročníky, nicméně znalost základního dokumentu, který tato práva upravuje je stále velice nízká,
- škola jako hlavní zdroj informací dlouhodobě neplní v oblasti informování dětí o jejich právech a dalších skutečnostech s těmito právy souvisejících v dostatečné míře svou úlohu.

Tyto závěry v určitých rysech svým způsobem potvrzují některé závěry průzkumu, který jsem v práci rovněž představil (PhDr. S. Větrovský a kol., *Závěrečná zpráva z ankety k problematice Úmluvy o právech dítěte*, květen 1999).

Vzhledem k rozsahu mého průzkumu si uvědomuji, že jeho výsledky nelze v žádném případě přeceňovat neboť výběrové soubory nelze považovat za příliš reprezentativní, nicméně se domnívám, že platnost výše uvedených závěrů může být v budoucnu buď potvrzena nebo vyvrácena některými dalšími průzkumy, které budou na uvedenou problematiku zaměřeny. Samozřejmě by pro celou společnost bylo nejlepší, kdyby mé závěry byly vyvráceny.

Resumé

První kapitola této diplomové práce stručně seznamuje čtenáře s Úmluvou o právech dítěte, s její charakteristikou, základními principy a členěním tohoto dokumentu. Dále jsou čtenáři seznámeni s právními normami České republiky, které na tento dokument navazují nebo které jsou tímto dokumentem ovlivněny a samostatná část kapitoly je věnována uskutečňování závazků vyplývajících z tohoto dokumentu v České republice.

Další kapitola se zabývá realizací práv dětí v České republice, spoluprací státu a nestátních organizací a sociálně-právní a trestně-právní ochranou dětí. Sociálně-právní ochrana dětí má svůj základ v právním řádu, který ji definuje, stanoví její úkoly, způsoby a prostředky její realizace, určuje subjekty, které ji provádějí a na které se zaměřuje. Část této kapitoly se zaměřuje na zakotvení právní úpravy sociálně-právní ochrany dětí v právním řádu České republiky a na činnost veřejného ochránce práv v oblasti ochrany práv dětí.

Kapitola třetí je věnována závazkům státu zabezpečit podle Úmluvy o právech dítěte speciální ochranu dítěte zbaveného rodinného prostředí a zajistit, aby v takových případech byla k dispozici přiměřená náhradní rodinná péče nebo možnost umístění do vhodného zařízení. Konkrétně se tato část zabývá problematikou náhradní rodinné a ústavní péče, její stručnou historií a některými jejími současnými problémy. Představeny jsou zde rovněž některé vybrané kazuistiky, související s osvojením dětí.

Výzkum v oblasti práv dítěte je obsahem čtvrté, poslední kapitoly této práce. V této praktické části je stručně uvedena anketa k problematice Úmluvy uskutečněná v roce 1999. Dále je v této kapitole představen průzkum povědomí o dokumentech upravujících práva dětí a náhradní péči v České republice, který měl potvrdit předem stanovené hypotézy, včetně jeho výsledků. Část výsledků tohoto průzkumu je v závěru kapitoly rovněž porovnána s částí výsledků ankety z roku 1999.

Anotace

Tato práce je zaměřena na stručné zmapování problematiky Úmluvy o právech dítěte a s ní souvisejících dokumentů ochrany práv dítěte v České republice. Dalším tématem je vlastní realizace práv dětí, jejich sociálně a trestně-právní ochrana a činnost veřejného ochránce práv v České republice. Samostatná kapitola je pak věnována náhradní rodinné a ústavní péči z hlediska současné legislativy a problémům, které se tohoto tématu týkají. V práci jsou rovněž uvedeny výsledky ankety, zaměřené na základní povědomí společnosti o dokumentech, upravujících práva dětí a na povědomí společnosti o formách náhradní péče.

Klíčová slova

Dítě, právo, úmluva, ochrana práv, právní povědomí, ústavní péče, náhradní rodinná péče, anketa.

Annotation

This project is concentrated on brief monitoring of problems connected with Convention on children rights and related documents on protection of children rights in the Czech Republic. The real implementation of children rights, their social and penalty legal protection and activities of public ombudsman in the Czech Republic are the further topics. The separate unit deals with alternative family and hospital treatment from the point of view of present legislation and problems connected with this matter. In the projects there are also mentioned results of survey oriented on basic knowledge of the society on documents, which regulate children rights, and knowledge of the society on forms of alternative treatments.

Keywords

Child, right, convention on rights, legal, knowledge, hospital treatment, alternative family treatment, survey.

Seznam použité literatury:

1. BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I., LANGHANSOVÁ, H. *Děti z ústavů, Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte*. Brno: Liga lidských práv, 2007, 76 s. ISBN 978-80-903473-4-2.
2. DAVID, R. *Práva dítěte. Úmluva o právech dítěte a její charakteristika. Mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty. Rodina a základy rodinného práva*. 1. vyd. Olomouc: Olomouc, 1999, 175 s. ISBN 80-7182-076-8.
3. GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Paido, 2000, 207 s. ISBN 80-85931-79-6.
4. HRUŠÁKOVÁ, M. *Dítě, rodina, stát (Úvahy nad právním postavením dítěte)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993, 160 s. ISBN 80-210-0694-3.
5. HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, *České rodinné právo*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, 400 s. ISBN 80-7239-192-5.
6. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*. 1. vyd. Praha: Galén, 1994, 214 s. ISBN 80-85824-06-X.
7. MATĚJČEK, Z., KOLUCHOVÁ, J., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., BENEŠOVÁ, L. *Osvojení a pěstounská péče*. 1. vyd. Praha: Portál 2002, 152 s. ISBN 80-7178-637-3.
8. MATĚJČEK, Z. a kol. *Náhradní rodinná péče*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999, 184 s. ISBN 80-7178-304-8.
9. NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojení dětí*. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2004, 160 s. ISBN 80-86131-56-4.
10. ŠTURMA, P. *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003, 144 s. ISBN 80-7179-398-1.
11. ŠULOVÁ, L. *Náhradní rodinná péče v ČR a její úskalí*. Sborník z kongresu Pardubice 2006, <http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cislocianku=2006101202>
12. VĚTROVSKÝ, S. a kol., *Závěrečná zpráva z ankety k problematice úmluvy o právech dítěte*, Praha: Institut dětí a mládeže MŠMT ČR, květen 1999.
13. Úmluva o právech dítěte, sdělení FMZV č. 104/1991 Sb., v platném znění.
14. Sdělení MZV č. 132/2000 Sb. mezinárodních smluv, o přijetí Evropské úmluvy o osvojení dětí, v platném znění.
15. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

16. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
17. <http://www.osn.cz>
18. <http://www.helcom.cz/>
19. <http://www.llp.cz/>
20. <http://www.ochrance.cz/>
21. <http://cs.wikipedia.org/>